دەسەڵات دابەشكردن لەگەڵ كوردەكانی عێراقدا

Phillips .David l

Senior Fellow and Deputy Director

Center for Preventive Action

Conuncil on Foreigh Relation

وەرگێڕان و ئامادەكردنی:

گۆڤاری توێژینەوە

پوختە

دەسەڵات دابەشكردن لە ڕێگەی سیستەمی فیدراڵییەوە شێوازێكی هەرە باشە هەم بۆ پاراستنی یەكپارچەیی خاكی عێراق و هەم بۆ بەپیرەوە هاتنی داخوازی و داواكارییەكانی كۆڕو كۆمەڵە نەتەوەیی، ئیتنیی و ئاینییە جیا-جیاكانی عێراق. لەسەردەمی سەدام حسێندا، بەهێزی زەبروزەنگ یەكێتیی عێراق دەپارێزرا. لێ ئەمڕۆ هیچ كۆمەڵەیەكی ئیتنی ، ئایینی و نەتەوەیی نە زوڵم و ستەم لە حكوومەتی ناوەندی قبول دەكات و نە زاڵبوون و بالادەستیی هیچ گروپ و كۆمەڵەیەكی تر بەسەر خۆیدا.

هێلێکی پڕ مەترسی سیاسی لە عێراقدا دەکەوێتە باکوور لەنێوان کوردەکان وعێراقییەکانی تردا. زۆربەی عێراقییەکان پێیان وایە فیدرالیزم باشترین هەتوان و چارەسەرە بۆ خراپ دەسەلات بەکارنەهێنان لەلایەن حکوومەتی ناوەندییەوە. کوردان بە هۆی مێژووە پڕ کارەساتەکەیانەوە، لە هەمووان زێتر پێ لەسەر فیدرالیزم دادەگرن. چونکە فیدرالیزم لەچاو ئۆتۆنۆمی ئاسایی، زەمانەتێکی پتری تێدایە. دەکرێ ئۆتۆنۆمی بەئاسانی هەلبوەشێندرێتەوە، کەچی فیدرالیزم گرێبەستێکە لەنێوان کۆمەلە یەکسانەکاندا. ئەوە حکوومەتی ناوەندییە، ئۆتۆنۆمی بە لایەنێکی کەم پلەو پایە دەبەخشێ، هەرچی فیدرالیزمە، ئەوە یەکێتییەکی ئارەزوومەندانەی نێوان لایەنەکانە کە بە خۆیان بڕیاری لەسەر دەدەن و لەبەر بەرژەوەندی هاوبەش دەولەتێکی یەکگرتوو دروست دەکەن.

کوردەکان بە هەموو هێزێکەوە پشتی یاسای کاتی بەرێوەبردنی دەولەت بۆ ماوەی گواستنەوە دەگرن کە دانی بە فیدرالیزم ناوە وەکو سیستەمی ئایندەی حوکم لە عێراقدا. ئەم یاسایە لە ٨/٣/٢٠٠٤دا بڕیاری لەسەر دراوەو دانی ناوە بە ناسنامەی کولتووریی کورد و زمانی کوردی وەکو زمانێکی رەسمیی دەولەتی عێراق ناسیووە. ئەمەش وا دەخوازێ زمانی کوردی لە "دامودەزگا و ئاژانسە فیدرالییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراقدا"[١] بەکاربهێندرێ. لێ زۆر لە سەرکردە سیاسی و ئایینییەکانی شیعە پێیانوایە ئەم یاسایە، یاسایەکی نا دیموکراتییە. هەروا ناڕەزایی خۆیان بەرانبەر رۆلی کەم و سنوورداری ئیسلام دەردەبڕن وەکو سەرچاوەی قانووندانان بەتایبەتی سەبارەت بەو پرسانەی پێوەندییان بە باری خێزانییەوە هەیە. هەروا ئەو بەندو ماددانەش رەتدەکەنەوە کە ڤیتۆیەکی کارا بە کوردان دەدەن لە پەسندکردن یان نەکردنی دەستووردا.

ململانەی راستەقینەو بەکردەوە لەسەر دەسەلات، لە دەستووری هەمیشەیی عێراق روودەدا. دەبێ دەستوور دانان، پرۆسەیەک بێت عێراقییەکان خۆیان رابەری بکەن. ئەم پرۆسەیە کاتێکی دەوێ، لێ زۆر زووش نییە دەست بە دانانی بناخە بکەن.

ڕێگەچارەکانی فیدرالێزم و ئۆتۆنۆمی

دەکرێ و دەشێ لەڕێگەی بنیادی فیدرالّییەوە، بەلانس لە نێوان داواکاریگەلە ڕک بە ڕکەکانی دیموکراسی و یەکبوون unity دا ڕابگیرێ، ئەو ژی بە لەقەبەلّکردنی دەسەلاتگەلێکی سەربار بەو قەوارەیەی پێی دەگوترێ "کوردستانی عێراق". ئەم ڕاسپاردەو ڕێنوێنیانەی خوارەوە، چەند پەراوێزێکی هەمەگیرن تا لە ڕێگەیانەوە عێراقییەکان بکارن لە هەر جێگەیەکدا، شێوەیەکی تایبەتی دەسەلات دابەشکردن بەڕێوەچووبێت، دیراسە بکەن.

حوکمڕانی:

بۆ بەیەکەوەگونجاندنی داخوازییە جیا-جیاکان، پێویستە حوکمی عێراقی دەسەلاتێکی وای لەقەبەلّ بکرێ کە دەورێکی ئەوتۆ بە حکوومەتی ناوەندی بدا کە یەکێتیی ولاتەکەی پێ دەستەبەر بکرێ. دامودەزگا خۆ-بەڕێوەبەرە ناوخۆییەکانیش دەبێ دەسەلاتی تەنفیزی، قانووندانان و دادوەری و میکانیزمگەلێکیان بۆ دابینکردنی ئاسایش وەکو پۆلیسی ناوەخۆ هەبێ.

دەستوور:

تەبای هەرێمی کەتەلۆنیا Catalonia لە ئیسپانیا، دەبێ کوردستانی عێراق کۆنترۆلّی تەواوی کاروبارەکانی خۆی بکات، ئەوانە نەبن کە بە ئەستۆی دەولّەتەوەن(٢). ئەو پرەنسیپانەی کە لە دەستووری دەولّەتی عێراقدا دەچەسپێن، تا دەشێ و دەکرێ، دەبێ لەگەلّ دەستووری کوردستانی عێراقدا تەباو تفاق بن.

ئەنجوومەنی ڕاپەڕاندن:

هاوشێوەی دوورگەکانی ئالاند Aland لە فنلندا، دەبێ دەستووری کوردستانی

عـێـراق، ئەنجـوومـەنێکی تـەنفـیـزی بۆ کـوردسـتـانی عـێـراق کە لـە بەغـدا سـەربەخـۆ بێ، دابمەزرێنێ[٣]. دەبێ ئەندامـانی ئەم ئەنجـوومـەنە هاووڵاتی کـوردسـتـانی عـێـراق بن و لە رێگەی سندوقـەکانی دەنگدان و لەلایەن ئەو دەنگدەرانەی "ئەهلیـەت"ی تەواویان هەیە، هەڵبـبـژێردرێن. دەبێ ئەندامـێـتـیی ئەم ئەنجـوومـەنەش بەشـێـوەیەکی ئەوتۆ بێ کـە بەشداریکردنی کورد و هاووڵاتی غەیرە کوردی کوردستانی عێراق، دەستەبەر بکات. وەکو قـەوقـازیا Gaugazia لە مـۆلداڤـیـا، دەبێ ئەم ئەنجـوومـەنە بەبێ مـایەی خـۆتێکردنی دەوڵەتی عـێـراق، دەسـەڵاتی ئەوەی هەبێ گەڵاڵـەنامـە پێشکێش پەرلەمانی کـوردسـتـان بکات[٤].

ئەنجوومەنی یاسادانانی خۆجێی:

کـوردسـتـانی عـێـراق دەبێ سـەربەخـۆ لە دەوڵەتی عـێـراق، دەسـتـەی یاسادانانی خـۆی هەبێ[٥] و راستـەوخۆ لەلایەن دەنگدەرانی کوردستانی عێراقەوە هەڵبژێردرابێ[٦]. هەمان "ترتیبات" لە گرینلاندی Greenlandدانیمارک و دوورگەکانی کوک CookI slands-ی نیـــوزیلندا هەن. تەبای مـــایکرۆنیـــزیا Micronesia کـــە هەرێمـــێکی ویلایەتە یەکگرتووەکانە، دەبێ پەرلەمانی کوردستانی عێراق پراکتیزەی دەسەڵاتی قانووندانان، سەربەخۆ لە حکوومەتی عێراق، بکات[٧]. بەهەرحاڵ دادگای دەستووریی دەوڵەت مافی ئەوەی هەیە چاو بەو یاسایانەی لە کوردستانی عێراقدا پەسندکراون بخشێنێتەوە، نەبادا لەگەڵ برگەکانی دەستووری دەوڵەتدا یەکنەگرنەوە[٨]. ئەگەر یاسایەکانی دەوڵەت، لەگەڵ ئەو یاسـایانەی لە کـوردسـتـانی عـێـراقـدا پەسندکـراون ناتەباو ناکۆک بوون، ئەوا یاسـا خۆجێیەکان لە پێشتر دەبن، مادام ئەو قانوونانە بە شێوەیەکی ئەکتیڤ عێراق پارچە-پارچە ناکەن.

دەسەڵاتی دادوەریی خۆجێی:

دەبێ کوردستانی عێراق، دەسەڵاتێکی دادوەری جیای بۆ هەموو ئەو پرس و دۆزانە هەبێ کە ناکەونە ناو سنووری دەسەڵاتی دەوڵەتەوە[٩]. هەروەکو لە هەرێمی باسک Basqueی ئیسپانیا وایە، دەبێ داد جێبەجێکردن، بەرپرسیارێتیی کوردستانی عێراق بێت[١٠]. دەق چۆن تەواوی هاووڵاتیانی عێراق شایستەی ئەوەن لەو پۆستانەدا خزمەت بکەن کە بۆ بەدیهێنانی داد لە عێراقدا پێویستە، بەهەمان شێوە تەواوی هاووڵاتیانی کوردستانیش بۆیان هەیە لەو پۆستانەی حکوومەتی فیدراڵیدا بۆ خۆیان جی بگرن.

ئاسایش:

لێپرسراوێتیی ئاسایش و هێمنی گشتی، ئەرکی کوردستانی عێراقە و دەبێ کوردستان هێزی پۆلیسی تایبەت بەخۆی هەبێ. پۆلیسی ناوەخۆ دەبێ رەنگدانەوەی پێکهاتەی ئیتنی ئەو کۆمەڵگەیە بێ کە خزمەتی تێدا دەکا. تەبای گرینلاندی دانیمارک، دەوڵەت کۆنترۆڵی سنووری دەرەکییەکان دەکاو بەرپرسیارێتیی کۆکردنەوەی گومرگیش لە ئەستۆی ئەوە[١١].

گۆزە-گۆز (التنقل) و بەهاووڵاتیبوون:

دەبێ هاووڵاتیان بە ئازادانە لە نێوان کوردستانی عێراق و بەشەکانی تری عێراقدا گۆزە-گۆز بکەن. لە کاتێکدا هاووڵاتیانی کوردستانی عێراق، هەموویان دەبنە هاووڵاتی عێراق، ئەوا هەموو عێراقییەکان بۆیان نییە ببنە هاووڵاتی کوردستانی عێراق. ئەو عێراقییانەی گەرەکییان بێ ببنە هاووڵاتیی کوردستانی عێراق دەبێ رەچاوی قانوونگەلی هاووڵاتیبوون و قانوونەکانی تری کوردستانی عێراق بکەن. ئەم قانوونانە دەبێ لەگەڵ پێوەرە قانوونییەکان لە عێراقدا بە گشتی و لەگەڵ پێوەرە نێودەوڵەتییەکاندا تەباو رێک بن.

بەشداریکردن لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا:

لە هەندی باری دیاریکراو و تایبەتدا، کوردستانی عێراق بۆی هەیە ببێتە ئەندام لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا(١٢). ڕێوشوێنێکی لەم بابەتە بۆ جەبەل تارق لە بەریتانیادا هەیە. بۆ پەرەپێدانی چالاکیی بازرگانیی شمەک و کاڵێ و خزمەتگوزارییەکان لە کوردستانی عێراقدا، دەبێ کوردستانی عێراق توانای دامەزراندنی بنکەی ڕەسمیی پەرەپێدانی بازرگانی و چوونە ناو ڕێککەوتننامەی بازرگانی لەمجۆرەی هەبێ.

ئابووری:

چالاکییە ئابوورییەکان، سەرچاوەی دارایی بۆ خۆشگوزەرانی گشتی دابین دەکەن و پشتی خزمەتگوازیی گشتی دەگرن. بوژانەوەو پەرەپێدانی سەرچاوەگەلی سروشتی، باج و باجی داهات، بازرگانی، کارپێکردن و دامەزراندن، مولکداریەتی زەوی، ئەوانە هەر هەموو بناخەو بنەمای چالاکی ئابووریین.

سەرچاوەگەلی سروشتی "الموارد الطبيعية":

دەبێ کوردستانی عێراق کۆنترۆڵی بەسەر ئەو سەرچاوەگەلە سروشتیانەدا هەبێ کە بەتایبەت نەخراونەتە بندەست دەوڵەتەوە، یان بهەڤرا لە لایەن دەوڵەت و کوردستانی عێراقەوە کۆنترۆڵ ناکرێن. تەبای ئالاند لە فینلندا، دەبێ کوردستانی عێراق قسەی خۆی هەبێ سەبارەت بە گەشەپێدانی سەرچاوەکانی وزە لە ناو سنوورو ئاقاری خۆیداو سەبارەت بە سەرچاوەکانی ئاویش لەنێوان خۆی و دەوڵەتدا مافەکان دابەش بکات(١٣).

باج و گومرک:

وەکو کەتەلۆنیا، کوردستانی عێراق بۆی هەیە بەپێی ڕێککەوتننامەیەک لەگەڵ دەوڵەتدا، باج لەسەر کالاو شمەکی تایبەتی دابنێ و باج بستێنێ(١٤). بەگوێرەی

لێپرسراوێتیی کوردستان لە رووی باجی گشتییەوە، کوردستانی عێراق دەتوانێ باج بستێنێ و بەپێی تەنزیمێکی تایبەتی باجی داهات کۆبکاتەوەو بەشێکیشی لێ بە دەوڵەت بدا[١٥]. لێ کۆنترۆڵی سنوورەکان و گومرک ستاندن و کۆکردنەوە، ئەوە ئەرک و لێپرسراوێتیی دەوڵەتە، هەروەکو لە دوورگەکانی فارۆ Faroeی دانیمارکی پراکتیزە دەکرێ[١٦].

بانکداری «الصیرفة Banking»

بانقی ناوەندیی عێراق سیاسەتی دراوی "السیاسە النقدیە" رێکدەخات. دەبێ کوردستانی عێراق سەبارەت بە بانقداری و سیاسەتی گۆڕینەوەی دراوی بێگانە هاوکاری حکوومەتی عێراق بکات [١٧]. دەق وەکو هەرێمی ئانتیللیس Antillesی هۆڵەندی کە هەمان پارەو بانکەنۆتی دەوڵەت بەکار دێنێ، کوردستانی عێراقیش دەبێ دیناری عێراق بەکار بێنێ و دەوڵەت بەتەنیا کۆنترۆڵی بەسەر پارەو دراوی خۆی هەبێ[١٨].

پرسەکانی کار/ ملکداریتیی زەوی:

وەکو ئیرلەندای باکوور، دەبێ کوردستانی عێراق دەسەڵاتی بەسەر پرس و کێشەکانی کارەوە هەبێ[١٩]، بە مافی جێبەجێکردنی سیاسەتگەلێکی بەکرێگرتنی تایبەت کە گونجاو بێت لەگەڵ ئەو توانا و تەقەلا ئیجابی و چاکەیەی کە گروپە غەیرە کوردەکان بەختی دەکەن[٢٠]. رێوشوێنی لەم بابەتە لە ئەزموونی خوارووی تیرۆل Tyrol South لە ئیتالیا پێڕەوکراوە. هەروا نابێ حکوومەتی کوردستانی عێراق دەست بەر ماڵ و ملکان دا بگری و زەفتیان بکات.

کولتوور:

ئامانجی فیدراڵیزم ئەوەیە کولتوورە جیا-جیاکان بپارێزێ و پەرەیان پێ بدات. ئۆتۆنۆمی، گوزارشتی کولتووری لە بوارەکانی زمان، خوێندن و فێربوون، مەسەلە ئایینییەکان، هێماو سیمبولەکانی پێناسەی کولتووری، دەستەبەر دەکات.

مافە کولتوورییەکان:

دەبێ کوردستانی عێراق لە پرسە کولتوورییەکانی خۆی بەرپرس بێ[٢١] هەروا ئەوە بەرپرسیارێتیی حکوومەتی کوردستانە کە گەرەنتی قانوونی بۆ پاراستنی مافە کولتووری و ئایینییەکانی کەمینەکانی سەر خاکی خۆی دابین بکات[٢٢] .

فێرکردن:

فێربوون و خوێندنیش بەرپرسیارێتیی حکوومەتی کوردستانە[٢٣]، دەبێ حکوومەت دەسەڵاتی دروستکردنی قوتابخانەی تازە[٢٤] و دامەزراندن و سەرپەرشتیکردنی مامۆستایان و پەرەپێدانی بەرنامەی خوێندنی هەبێ[٢٥]. ڕێوشوێنی لەم بابەتە لە ئوستانی نوناڤوت Nunavut ی کەنەدا، ئیستونیا و قەوقازیا پراکتیک کراون.

زمان:

هەروەکو لە یاسای کاتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا ئاماژەی بۆ کراوە، ئەگەری ئەوە هەیە هەردوو زمانی عارەبی و کوردی ببنە زمانی رەسمی دەوڵەتی عێراق. زمانە رەسمییەکانی دەوڵەت لە کوردستانی عێراقیشدا دەبنە زمانی رەسمی[٢٦]. لە قوتابخانەکاندا خوێندنیان پێ دەکرێ[٢٧]، مامۆستایانیش دەبێ هەردوو زمانەکە باش بزانن و دەبێ بە چاکی شارەزای ئەو زمانە سەرەکییەش بن کە لە قوتابخاناندا خوێندنی پێ دەکرێ[٢٨].

بەکارهێنانی زمان لە کاروباری رەسمیدا:

دەبێ سەرجەم فەرمانگەکانی حکوومەتی ناوەندی بکارن ئیشوکاری خۆیان بە زمانی کوردی رابپەڕێنن[٢٩]. هەروا دەبێ لە دایرەکان و دۆکیومێنتە رەسمییەکانی کوردستانی عێراق و لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەت لە ئۆرگانە خۆجێیەکانی حکوومەتی عێراق لە کوردستاندا، زمانە رەسمییەکانی دەوڵەت بەکار بهێندرێن.[٣٠] خەڵک بۆیان هەیە هەر کام لە زمانە رەسمییەکانی دەوڵەت لەگەڵ نوێنەرانی حکوومەتی عێراقدا بەکار

بهێنن[٣١]. دەبێ بەڵگەنامەکانی دەوڵەت بە هەموو زمانەکان لەبەردەست دا بن. دەکرێ هەر زمانێکی رەسمیی دەوڵەت لە کارڕایی و کاروباری قانوونی و بەڵگەنامە قانوونییەکاندا بەکار بێن. دوورگەکانی ئالاند لە فینلندا نموونەیەکی هەڵکەوتووە سەبارەت بە بەکارهێنانی زمان لە چالاکییە رەسمییەکاندا.

سیمبول و هێما:

تەبای هەرێمی کیوبیک Quebec ی کەنەدا، کوردستانی عێراق بۆی هەیە ئالا و دەسەلاتگەلێکی قانوونی بۆ بەکارهێنانی ئالای تایبەت بەخۆی هەبێ[٣٢]. کوردستان دەبێ مۆری تایبەتی و دەسەلاتی بەکارهێنانی ئەم مۆرە-شی هەبێ[٣٣].

ئاریشە و کێشە تایبەتەکان

فیدرالیزم، کۆمەڵە ئاریشەو کێشەیەکی ناتەبا لە خۆ دەگرێ کە مەترسی لەبەریەک هەڵوەشانەوەی تەوافوق و بەیەکەوە هەڵەکردنیان لێ دەکەوێتەوە.

هەرێم Territory/ دانیشتوان:

دوای دەرهێنانی نەوت لە کەرکووک ساڵی ١٩٢٧، کوردێکی زۆر رووی لەم شارە کرد (لێرەدا نووسەر روونی نەکردووەتەوە کە داخوا کورد لە کوێوە روویان لە ناو شاری کەرکووک کردووە. لە راستیدا کوردیش تەبای خەڵکی تر لە دێهاتەکانی لیوای ئەو دەمەی کەرکووکەوە باریان کردووە بۆ شار- وەرگێر). بەپێی ئاماری ساڵی ١٩٤٧، رێژەی کورد ٢٥ ٪ بووە لەناو شاری کەرکووک و ٥٣ ٪ بووە لە سەرجەم لیوای کەرکووک. ساڵی ١٩٥٩، نیوەی دانیشتوانی ناو شاری کەرکووک تورکمان بوون و باقییەکەی کورد،

عارەب و ئاشووری و ئەرمەن بوون (بەقسەی دکتۆر نوری تالەبانی، لە سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧دا، ڕێژەی تورکمان لە چاو سەرجەم دانیشتوانی لیوای کەرکووک ٢١,٤ ٪ بووە و کورد ٤٨,٣ ٪ و عەرەب ٢٨,٢ ٪ بوون و ئەوەی دەمێنێتەوە ئاشووری و هی تربوون – وەرگێر) . بەپێی بڕیاری ساڵی ١٩٧٤–ی "مجلس قیادە الپورە"، ناوی کەرکووک کرا بە "التأمیم" و قەزاکانی چەمچەماڵ، کفری (کفری خرابووە سەر دیالە نەک سلێمانی– وەرگێر)، کەلار خرانەسەر پارێزگای سلێمانی و دووز–یش خرایە سەر پارێزگای سەلاحەددین (تکریت). لەکۆی ئەو (٨٠٠٠٠٠) کەسەی بەزۆری زۆردار لە باکووری عێراق دوورخرابوونەوە[٣٤] بریتین: لەو کوردانەی کە لە هەشتاکاندا دەرکراون و لە شاڵاوەکانی ئەنفال بەرکەوتوون ، هەروا ئەو کورد، تورکمان و ئاشوورییانەی کە لە ١٩٩١–ەوە بەهۆی شاڵاوی بەعەرەبکردنەوە دەرکراون، ئەو کوردانەی لە ناوەڕاستی نەوەدەکانەوە بە هۆی کێشەو ململانەی نێوان پارتی و یەکێتی دەرپەڕێندراون، ئەو کوردانەی لە زۆر شوین و جێگەی ناو عێراقدا لە حەفتاکاندا هەڵەتەی ئێران کراون و ئێستا لە باکووری عێراق ئاکنجی بوونەتەوە. ڕژێم (٢٧٩٠٠٠) عارەبی هاوردووەو لە کەرکووک نیشتەجێی کردوون.

چاڵە نەوتەکانی کەرکووک بە یەکێ لە دەوڵەمەندترین چاڵە نەوتی جیهان دادەنرێن و نەوتی یەدەگ لەم چاڵانەدا بە (١٠ بلیۆن بەرمیل) دەخەملێندرێ (١٩٩٨). بە قسەی بەرهەم ساڵح: "کەرکووک ، خاڵێکی "دالە" یە کە چۆن زۆربەی کوردان پێناسەی هەقیقەت و شەرعییەتی خۆیان لە عێراقدا بکەن، داوای ئێمە سەبارەت بە کەرکووک ڕەگ و ریشەی لە مێژوو، جیوگرافی و دیمۆگرافیادا هەیە"[٣٥]. سەرکردایەتی سیاسیی کورد دەترسی دەست لە کەرکووک بەربدا نەبادا شەرعییەتی خۆی لە دەست بدا، ئیدی بە پێداگرتنەوە دەڵێ کەرکووک پایتەختی کوردستانی عێراقە. داواکاری پێکناکۆکی مڵکایەتی وای کردووە کەرکووک ببێتە جێگەی گرژی و ململانە کە بە ئانقەست لەناوبردنی خانووبەرە (عەقارات) و دۆکیۆمێنت و بەڵگەنامەکان لە لایەن ڕژێمی

بەعسەوە، هەندەی تر بارەکەی سەخت کردووە.

ئەرکی لەپێش (اولوية) سەبارەت کەرکووک، گەڕانەوەی خەڵکە دەرکراوو ئاوارەکراوەکەیە بۆ سەر ماڵ و حاڵی خۆیان لە ڕێگەی بڕیار و ئەحکامی قەزایی ملکایەتییەوە. دوبارە نیشتەجێکردنەوە پێویستیی بە سیستەمێکی ئەوتۆی داواکاریی مڵکایەتی و قەرەبووکردنەوە هەیە کە بەندە بە پرۆسەی تۆمارکردن و ناونووسین و "خدمات"ی یارمەتی قانوونییەوە. دوبارە بنیاتنانەوەی ژێرخان، خانوو جێگەو ڕێگەی کاتەکی و دامەزراندنی نەوەیەکی پێ دەوێ. هەروا ستراتیجیای یەکگرتنەوەی خێزان-یش پێویستە. گەڕانەوەی ڕێکوپێکی پەناهەندەو ئاوارەو خەڵکە دەرکراوەکە، دەرفەت لە بەردەم سەرهەڵدانی ئاریشە لە نێوان تورکمان و کوردان، لە نێوان پارتی و یەکێتی دا کەم دەکاتەوە. هەروا رک و کینەی پەنگخواردووی تۆڵەستاندنەوە دەرهەق بە عارەبانیش کەم دەکاتەوە.

پرۆسەی وەک خۆ لێکردنەوەی سنوور:

کوردستانی عێراق دەبێ وەکو یەک یەکەی فیدراڵی دابمەزرێ و پارێزگاکانی: دهۆک و سلێمانی و هەولێر و کەرکووک، بەپێی "فاکتە جوگرافی و مێژووییەکان" بگرێتەوە[٣٦]. دەبێ مەرسومی ساڵی ١٩٧٤ هەڵبوەشێتەوە و کەرکووک بگەڕێتەوە سەر باری سنوورە مێژووییەکەی جارانی خۆی. هەموو نەتەوەکان بە کورد، عارەب، تورکمان و ئاشوورییەوە وەکو هاووڵاتی کوردستانی عێراق، مافی وەکیەکیان هەیە. بۆ ڕێگەنەدان بە هورژمی دانیشتوان بەو مەبەستەی ناوچەی ئیتنیی هاوچەشن دروست بکرێ، دەبێ کۆمافی تاکەکەس و گروپ و کۆڕو کۆمەڵان هەم لە دەستووری دەوڵەتی عێراق و هەم لە دەستووری کوردستانی عێراقدا بچەسپێندرێ. ژمارەیەکی زۆری کورد لە دەرەوەی کوردستانی عێراقدا دەژین، لەوانە ملیۆنیک کورد لە بەغدا و لانەو کاشانەی بەرچاویش لە هەردوو پارێزگای موسڵ و تکریتدا هەن[٣٧].

دیاریکردنی ستاتۆیەکی تایبەت بە کەرکوک:

هەرچەندە کەرکووک لەباری جوگرافییەوە دەکەوێتە ناو هەرێمی کوردستانەوە، لێ شارەوانیی کەرکووک بەرفرمانی دەسەڵات و "ولایە"ی حکوومەتی کوردستانی عێراق نەبێ. وا دەخوازێ کەرکووک ستاتۆیەکی کاتەکی هەبێت، وەکو شارەوانییەکی ئازاد وابێ لە ژێر سەرپەرشتی نێودەوڵەتی کە دوا ستاتۆی ئەم شارە لە رێگەی ناوبژیوانیی نێودەوڵەتییەوە کە لە وانەیە پرس و رای میللیشی تێ بکەوێ، دیاری بکرێ[٣٨] .

بەگوڕخستنی گەڕانەوە:

دەبێ کۆمیسیۆنی داواکاریی مڵکایەتی و قەرەبووکردنەوە لەسەر بنەمای ئەو پرەنسیپانە دابمەزرێ کە سەرجەم پەناهەندەو خەڵکە دەرکراوەکە مافی ئەوەیان هەیە أ- بەتەواوی رێز لە مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە سەرەکییەکانیان بگیرێ. ب- بەهێمنی بگەڕێنەوە، بەبێ تەنگ پێ هەڵچنین و ترس و رق لێ بوونەوەو تیرۆر و راوەدوونان بەهۆی نەژادو رەگەزەوە. ج- هەر مڵک و ماڵێکی لێیان زەوتکراوە بۆیان بگێڕنەوە. د- یان قەرەبوو بکرێنەوە، ئەگەر نەکرا مڵک و ماڵیان بۆ بگەڕێننەوە. بۆ ئەم مەبەستە دەبێ کۆمیسیۆنەکە:

* لەو داواکاریانەی مڵکایەتی بکۆڵێتەوە کە بە نا ئارەزوومەندانە تەحویل کراون، یان ئێستا داواکار (المدعی) ، مڵکەکەی نەماوە.
* پرۆسەی تۆمارکردن پەرە پێ بدا سەبارەت بەو کەسانەی داوا قەید دەکەن، یان داوای قەرەبووکردنەوە دەکەن.
* خاوەنی قانوونی مڵک و ماڵ بە گوێرەی تۆمارەکانی مڵکایەتی (تاپۆ) دیاری بکا.
* سیستەمێک بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو داواکاریانە (الدعاوی) دابنێ لەو حاڵەتانەی کە "عەقارات" و بەڵگەنامەکان بە ئانقەست لەناو براون.

* یارمەتی تەکنیکی و "خدمات"ی قانوونی پێشکەش ئەو کەسانە بکات کە لە داوا (دعوی) ملکیەت، یان داخوازی قەرەبووکردنەوە، دەپێچنەوە.
* بڕیار لەسەر داواکانی گەڕانەوەی ملکیەت بدا، یان قەرەبوویان بکاتەوە ئەگەر نەکرا ملکیەتیان بۆ بگێڕنەوە.
* زانیاری لەبارەی هەلومەرجی خۆجێی بۆ گەڕانەوە پێشکێش بکات.
* لەگەل ئەو ئاژانسانەدا هاریکاری بکات کە سۆراغی کەسانی ونبوو دەکەن و کار بۆ یەکگرتنەوەی خێزان دەکەن.

دەکرێ ولاتێک، یان هەیئەتێکی نێودەولەتی، بە ئارەزووی خۆی پارەبدا و خەرجی ئەم کۆمیسیۆنە بگرێتە ئەستۆی خۆی. هەروا دەکرێ پارەدەر (donor) پارەو سەرمایە بە چالاکییەکی "مرفق"ی بدا وەکو- The Kirkul stbilization Fund کاری ئەم سندوقە خولقاندنی کەش و هەوایەک بێ بۆ گەڕانەوە بە پشتگیریکردنی "-Community nui laing Measures" وەکو خانوو دروستکردن، چاوەدێری تەندروستی، کار دابینکردن.

ئەنجامدانی سەرژمێری:

لەبەر تەشەنەکردنی توندوتیژی، ناکرێ لەم بارودۆخەو لە ئایندەیەکی نزیکدا ئامارێک بە سەرپەرشتی نێودەولەتی ئەنجام بدرێ. لەگەل ئەوەشدا، ئیدی زەحمەتە لە هەلبژاردنەکانی کانوونی دووەمی ٢٠٠٥دا، لیستی دەنگدەران دروست بکرێ. لەبەر ئەوەی مامۆستای قوتابخانەکان شارەزای ئەو کۆمەلانەن کە کاریان لەناودا دەکەن، ئەوا دەشێ وەکو ئامارچی کار بکەن. وا هزر دەکرێ سەرژمێری بەدوو قۆناخ ئەنجام بدرێ. دەبێ قۆناخی دووەم هێمنترو سەرکەوتووتر بێ پاش چاتربوونی باری ئاسایش و بەرەو پێشەوەچوونی پرۆسەی گەڕانەوەی خەلکە ئاوارەو دەرکراوەکە.

کۆمافی گروپ و کۆڕ و کۆمەڵان

لە ڕێگەی ئەو ماددانەی مافەکانی تاک دابین و بەهێز دەکەن، کۆمافی گروپیش مسۆگەر دەبێت. لە کوردستانی عێراقدا، کە مۆزاییکی گروپە ئیتنی و ئایینەکان خویا و دیارە، دەبێت هەندی ڕێوشوێنی تایبەت بگیرێتەبەر: أ- پاراستنی گروپەکان لە جیاکاری. ب- برەودان بە یەکسانی. ج- ڕێگەدان بە گروپ و کۆمەڵەکان کە پێناسەی تاقانەو تایبەتیی خۆیان بپارێزن (بەگوێرەی ویستی خۆیان).

کۆمافی نەتەوەیی، یان کۆمافی کەمینەکان لە تاکە ڕێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتیدا دەقبەند نەکراون و کۆنەکراونەتەوە، بەڵکە بەشێوەیەکی پچڕ-پچڕ لە چەندین بەڵگەنامەی UN و هەرێمایەتی و دەستووری نیشتمانیدا جێگیر کراون. پرەنسیپی نا- جیاکاری "عدم التمييز" و وەکیەکی لە پەیمانی نەتەوە یەکگرتووەکان، بەڵێننامەی نێودەوڵەتیی مافە مەدەنی و سیاسییەکان (CCPR)، بەڵێننامەی نێودەوڵەتیی مافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان، ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتیی بۆ نەهێشتنی ڕەگەزپەرستی چەسپێندراوە. جاڕنامەی ساڵی ١٩٩١-ی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان لەبارەی کۆمافی کەمینەکان، بەڵگەنامەی ساڵی ١٩٩٠ی کۆپنهاگن-ی OSCE، بنەمایەکی ستانداردی هەمەگیریان بۆ کۆمافی کەمینە لەبەر ڕۆشنایی قانوونی نێودەوڵەتی داڕشتووە. مادده ٢٧ی (CCPR) دەڵێ: نابێ نکوڵی لە مافی کەمینەکان بکرێ.. کە بە کولتووریی خۆیان شاد بن، جاڕی ئایینی تایبەت بە خۆیان بدەن و پراکتیزەی بکەن، یان زمانی تایبەت بەخۆیان بەکار بێنن"[٣٩]. لە پێڕەوکردنی قانوونگەل و "ڕێنوێنی"ی نیشتمانی بەسەر کەمینەکانی دانیشتواندا، دەبێ دەوڵەتان ریز لە داوو نەریت و قانوونی عورفی ئەو کەمینانە بگرن و ڕەچاویان بکەن[٤٠]. دەوڵەتان دەبێ ریز لە مافی کەمینەکانی دانیشتوان بگرن تا داوونەریتی بەجیاهەڵکەوتووی قەزایی،

بەندوباو، کارڕایی و پراکتیکەکانی خۆیان بپارێزن[٤١].

نابێ وا لە بەکارهێنانی زاراوەی "کوردستانی عێراق" حاڵی ببین کە هەموو هاووڵاتیانی کوردستان، کوردن. بەگوێرەی ئاماری رەسمیی ١٩٩٧ ، (٦٠٠٠٠٠) تورکمان لە عێراقدا هەیەو بەپێی هەندێ مەزەندە، لە سەرانسەری وڵاتدا تا دوو ملیۆن تورکمان هەن. تورکمان بە زمانی تورکی قسە دەکەن و پێوەندیی کولتووریشیان بە تورکەکانی ئەنادۆڵ و ئاسیای ناوەڕاست هەیە. تورکمان لە کوردستانی عێراقدا بەبەراورد لەگەڵ شوێنەکانی تری عێراقدا، مافی زێتریان پێ رەوا بیندراوە. زۆر سەرکردەی تورکمان هاریکاری پارتی و حکوومەتی هەرێمی کوردستان دەکەن. لە وەزارەتی رۆشنبیریی حکوومەتی هەرێمی کوردستاندا، بەشێکی تایبەت بە کاروباری تورکمان هەیە، هەروا لە وەزارەتی پەروەردەشدا، بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی دیراسەی تورکمانی هەیە کە سەرپەرشتی خوێندن بە زمانی تورکی دەکات. تورکمانەکان، چەندین یانەی وەرزش، کۆمەڵەو یەکێتی، ئێزگەی رادیۆیان هەیەو گۆڤاری تایبەت بە خۆیان دەردەکەن. سەرجەم تورکمانەکان پشتگیری حکوومەتی هەرێمی کوردستان ناکەن. هەندێکیان نارەزایی دەردەبڕن کە بە گروپێکی کەمینە لەناو هەرێمی کەمینەیەکدا لە ناو عێراق (کوردستان) حیساب بکرێن.

کلدۆ- ئاشوورییەکان، عیسایین، بە زمانی ئارامی قسان دەکەن و کولتووری جیا و تایبەت و وەکو دانیشتوانێکی ئەسڵیی ناو عێراق، مێژوویەکی دێرینیان هەیە. ئاشوورییەکان بە زۆری لە دێهاتەکانی دەشتی موسڵ (باکوور و باکووری رۆژهەڵاتی موسڵ) نیشتەجێن. لەسایەی حوکمڕانیی بەعس، ئاشوورییەکان بەخورتی لەو شارو گوندانە دوورخرانەوە کە بەسەدان ساڵ بوو تیایدا دەژیان، تا نەکارن بەرەنگاری بەغدا ببنەوە و لە رووی ئیتنییەوە پەرش و بڵاوببنەوە. ئەمڕۆ، زۆربەی ئاشوورییەکان، بە پاتریارک-یشەوە، لەو دەریاکانەوە دەژین. هەرچەند جاروبار گرژی دەکەوێتە نێوان ئاشوورییەکان و پارتی، لێ حزبی دیمۆکراتیی ئاشووری (راستییەکەی بزووتنەوەی

دیموکراتی ئاشوورییە- وەرگێر) لە حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بەشدارە. ئاشوورییەکان (٥) کورسیان لە کۆی (١١٠) کورسی پەرلەمانی هەرێمی کوردستاندا هەیە (راستییەکەی لە خولی یەکەمی پەرلەماندا، ئاشوورییەکان ٥ ئەندامیان لە کۆی ١٠٥ ئەندامی پەرلەمان هەبوو- وەرگێر)، لێ حاڵی حازر لە ئەنجوومەکانی شاری هەولێر و دهۆک بەشداری ناکەن. ئاشوورییەکان، رێکخراوگەلی کولتووری و میدیای تایبەت بە زمانی خۆیان هەیە. قانوونی بەرێوەبردنی دەوڵەت مافی زمان بۆ ئاشوورییەکان دەستەبەر دەکاو وەکو گروپێکی بەجیاهەڵکەوتوو ئاماژەیان بۆ دەکا (گەلی کلدۆ- ئاشوور).

کاتێ کە رژێمی بەعس، لە ساڵی ١٩٧٥دا، بۆ بەعەرەبکردنی کوردستان کەوتە هەڵپە، ٢٧٩٠٠٠ عارەبی بە خورتی لە کەرکووک دامەزراند. عارەبەکانی تر لەدوای شەڕی کەنداوەوە لە باکووری عێراق نیشتەجی کران. ئەمڕۆ، عارەب زێتر لە نیوەی دانیشتوانی موسڵ و نزیکەی سێیەکی دانیشتوانی کەرکووک پێکدێنێت. تەواوی دانیشتوانی قەزای حەویجەی خوار کەرکووک، عارەبن. وێڕای پێوەندیی بازرگانی ئاسایی، کوردێکی زۆر بە چاوی دژمنانە سەیری عارەبان دەکەن و بە دەستاوێژ و ئامرازی بەرنامە بەعەرەبکردنەکەی سەدامیان دەزانن.

ساڵی ٢٠٠١، "جند الاسلام" پێکهات و جیهادی دژی پارتە سیاسییە عەلمانی و هاوپەیمانەکانی رۆژئاوا لە کوردستانی عێراقدا راگەیاند. دوای ئەوەی ئەم رێکخراوە، لە لایەن پێشمەرگەکانی یەکێتییەوە تێکشکێندرا، خۆی بەناوی "انصار الاسلام" رێکخستەوە و چوونە بن باڵی "بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستان"ەوە. لە کاتی شەڕ بۆ سەر عێراقیش، ئەمریکاو پێشمەرگە بەیەکەوە لە ئەنساری ئیسلام-یان دا، چەکدارەکانی ئەنسار لە سنوور ئاودیو بوون و بەرەو ئێران هەڵاتن و خۆیان خزاندە ناو ئەو تۆڕە تیرۆریستەوە کە لێپرسراوێتیی تەقینەوەکانی ١ی شوباتی ٢٠٠٤ی شاری هەولێری خستە ئەستۆی خۆیەوە.

دابینکردنی کۆمافی گروپ و کۆمەڵەکان:

تا دەستـوور، کـۆمـافی تاکـە کـەس دابین و پەرە پێ بدات، پێـویست بـە گرتنەبەری چەندین ڕێوشوێنی تایبەت بۆ پاراستنی کۆمافی عـەرەب، تورکمان، کلدۆ-ئاشوورییەکانی کوردستـانی عـێراق دەکـات. بەگوێرەی پێـوەرە نێـودەوڵەتییـەکانی کـۆمـافی کـەمـینـە، دەبێ قـانوونگـەل و ڕێنوێنیـەکـان لە کـوردستـانی عـێـراق تەنـیـا ڕێگە لە نا-جـیـاکـاری (عـدم التمییز) نەگرن و بەس، بەڵکە پێشوەختە بەشێوەیەکی چالاکانە کۆمافی کۆمـەڵەو گروپە غەیرە کوردیەکان دەستەبەر بکرێن لە ڕێگەی:

* بەشداری پێکردنی ئەم گروپانە لە ژیانی گشتی، لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە، پلەو پایەی ڕەسمی پێدان و بەشدارپێکردنیان لە ئەرک و وەزیفە ئیداری و سیاسییەکانی تردا.
* گردکردنەوەو ڕێکخستن و پێکهێنانی کۆمەڵەو پارتی سیاسی تا بەرژەوەندەکانیان بۆ دەربڕین و کار لە داڕشتنی بڕیار لەسەر ئاستی ناوچەیی دا بکەن.
* دامەزراندنی دەستـەو هەیئـەی ڕێنوێنکاری و ڕاوێژکاری بۆ پلاندانان و جێبەجێکردنی سیاسەت (مەبەست بەرنامەیە لە بواری جیا-جیادا- وەرگێڕ).
* گەلاڵەکردنی قانوونگەلی وا کە داوو نەریت و قانوونێ عورف کۆمەڵەکان بپارێزێ.
* بەشداری پێکردن لە ئاسایشی گشـتی و وەزیفـەگـەلی پۆلیسـی لە ڕێگـەی دامـودەزگـای ئاسـایشی ناوچەییـەوە کـە پێکهـاتەی ئیـتنی ئەو کـۆمـەڵانـەی کـاری تێـدا دەکـەن، ڕەنگبداتەوە.
* پاراسـتنی پێـوەندیی بێ تەگـەرەو کـۆسپ لەگـەڵ هاووڵاتیـانی وڵاتانی تردا کـە هەمـان بنەچەکەو ڕەچەڵەکی ئیتنی، یان باوەڕی ئایینیان هەیە.
* بەرەنگاربوونەوەی دوبارە نیشتـەجێکردنەوەی بە خورتی بەبێ ڕەزامەندی ئازادانەی ئەو گروپانە، یان قەرەبووکردنەوەیان.
* ڕەخساندنی دەرفەت و دەلیڤەی یەکسان بۆ خوێندن و فێربوون.

* رێکخستنی بەرنامەی تایبەت بۆ پەروەردەو خوێندن، دروستکردن و چاکردنەوەی ئەو قوتابخانانەی کە مێژوو، داونەریت، زمان و کولتووری ئەو کۆمەڵانەیان تێدا دەخوێندرێ.
* پراکتیزەکردنی کۆمافی زمان و بەکارهێنانی زمانی ئەو گروپانە لە کارڕاییە رەسمییەکاندا.
* ناولێنانی ناوچە، جادە و هێما تۆپۆگرافییەکان بە زمانی کەمینەکان.
* بەجێگەیاندنی مافە ئایینییەکان بە مافی دامەزراندنی دامەزراوەو رێکخراوی ئایینیشەوە.
* دەستڕاگەیشتن بە میدیا بەبێ جیاوازی، هەریەکەیان میدیای تایبەت بە زمانی خۆی هەبێ.
* بەشداری پێکردنی تەواو لە چالاکییە ئابوورییەکاندا.

گەرەنتی مافە سیاسییەکان:

دەبێ گەرەنتی مافە سیاسییەکان بە گروپ و کۆمەڵەکان بدرێ لە رێگەی بەشداری پێکردنی کاریگەرانەیان لە دامودەزگا حوکمڕانییەکانی کوردستانی عێراقدا. سەرباری ئەوەش، دەبێ گروپەکان مافی دامەزراندنی دەستەو هەیئەی خۆ-بەڕێوەبردنیان هەبێ لە شارەوانییەکان، لە کانتۆنەکان یان لەو ناوچەو دەڤەرانەی کە ئەوان زۆرینەی بالادەست پێکدێن. ئەو کەمینانەی لە کانتۆنەکاندا نیشتەجێن، هەمان کۆمافیان وەکو گروپگەلی کەمینە کە لە کوردستانی عێراقدا دەژین، هەیە.

بەشداریکردنی گروپەکان لە پرۆسەی بنیاتنانەوەدا:

زۆر گرنگە، کۆڕو کۆمەڵەو گروپەکان، دەنگی خۆیان لە دابەشکردنی یارمەتییە مرۆییەکان و بنیاتنانەوەدا هەبێ. دەبێ حکوومەتی هەرێمی کوردستان بۆ ئەرکی بنیاتنانەوە هێز و کومیتەی راوێژکاری دابمەزرێنێ کە نوێنەری خەڵکی تورکمان و عارەب

و ئاشووربیان تێدا بێت. لیژنەی لەمجۆرەش بۆی هەیە لە هەموو لایەنەکانی پرۆژەی گەشەپێدان و بوژانەوە بکۆڵێتەوە تا لەوە دڵنیا بێت کە کۆمەک و یارمەتی و پارەو پولی بنیاتنانەوە راستەوخۆ بۆ بەرژەوەندو قازانجی هەموو هاوولاتیان لە کوردستانی عێراقدا بەکار دێ.

ئاسایش:

هەموو سەرکردە کوردەکان پێشتر پێشمەرگە بوون. پێشمەرگە هەمیشە مایەی رێزو شانازی پێوەکردن بووە، چونکە لە رۆژانی خەباتدا داکۆکیان لە گەلی کورد کردووە. کورد، بەدرێژایی مێژووی خۆی لەگەڵ عێراقدا، بۆ ئاسایش و تەناهی خۆی، متمانە بە حکوومەتی ناوەندی ناکات. بە تایبەتی دوای کارە تیرۆریستییەکەی ١-ی شوبات لە هەولێر، کوردەکان بڕوایان وایە کە دەبێ هێزی ئاسایشپارێزی مەدەنیی خۆیان هەبێ هەم بۆ پاراستنی گەلی کورد لە دەستدرێژکاری "العدوان" و دوای کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا، هەم لە دژی تیرۆریزم.

تەحویلی پێشمەرگە:

دوای پەسندکردنی دەستووری عێراق، چیتر پێشمەرگە بەشێوەی ئێستای نامێنێتەوە. ئەوان دەشێ لە هێزی دیفاعی مەدەنی دا خزمەت بکەن (Kurdistan Constabulary)، یان فەرمان و ئەرکی پۆلیسایەتی بەجی بگەیەنن (Kurdistan Carabinierie)، یان بچنە ناو سوپا، یان خانەنشین بکرێن و مووچە "پانسیۆن" وەربگرن. دەشێ هێزی دیفاعی مەدەنیی کوردستان، هەندی ئەرک و فەرمانی تایبەت لە رووداني کارەساتە سروشتییەکاندا، لە باری لەناکاوی مەدەنی جێبەجێ بکات، یان وەکو هێزێکی یەدەک بێت لە کاتی هێرش و پەلاماردا. دەسەلاتە مەدەنییەکانی کوردستانی عێراق دەبێ

موچەیان پێ بدەن و خەرجی ئۆپەراسیۆنەکان بکێشێن. بۆ ڕێزلێنان لە دەوری پێشمەرگە، ئەمریکا بەرنامەی ڕاهێنان و ئامێر بە دروستکردنی جبەخانەی چەکی قورسیشەوە، بگرێتە ئەستۆی خۆی. پێشمەرگەکانی تر ئەرکی پۆلیسایەتی بەجێ بهێنن و لە ئاکادیمیای پۆلیس لە بواری تەکنیکی هێز بەکارهێنان و دیموکراتیزەکردنی کاری پۆلیسایەتی "مافەکانی مرۆڤ" ڕاهێنانیان پێ بکرێ. دەبێ توانای بنیاتنانی پۆلیس، بەشێکی پتەوی ئەو هەوڵە بێت کە بۆ بەهێزکردنی سیستەمی گشتیی عەدالەت جێبەجێکردن، بە "اصلاحیة"ەکان و ژێرخانی دادوەریشەوە بەخت دەکرێت. لە ڕێگەی قەرەبووکردنەوە، مووچەو بەرات و سوودی خێزانییەوە، پێشمەرگە، سەیری Kurdistan Carabinierie وەکو پیشەیەک دەکا کە لە خزمەتی کوردستانی عێراقدایە. هەندێ پێشمەرگەش دەکرێ بچنە ناو هێزە چەکدارەکانی عێراقییەوە. ئەوانی دیش خانەنشین بکرێن و مووچەو بەراتیان بۆ ببڕێتەوە بە هەندێ ڕێوشوێنی تایبەتیەوە کە لەگەڵ پایەی شەرافەتمەندانەیان لە ناو کۆمەڵگەی کوردیدا لەبارو بگونجێ. ئێستا نزیکەی (٦٠٠٠٠) پێشمەرگە لە کوردستانی عێراقدا هەیە. دەکرێ هزر بکرێ کە پێشمەرگە بەشێوەیەکی یەکسان بەسەر: هێزی دیفاعی مەدەنی، هێزی پۆلیس، سوپای عێراقی دابەش بکرێ و ژمارەیەکی زۆریشیان، چەندی دەکرێ و دەشێ، لێ خانەنشین بکرێ.

سەرچاوەو داهاتە سروشتییەکان:

بە بۆڕییەکی ٥٠٠ کیلۆمەتری، نەوت لە باکووری عێراقەوە بۆ بەندەری جەیهان-ی تورکی لەسەر کەناری ڕۆژهەڵاتی دەریای ناڤین دەگوازرێتەوە، ئەم هێلە بەردەوام دوچاری کاری تێکدەرانەو تەقاندنەوە بووەتەوەو پێویستیی بە پاراستن و چاکردنەوە هەیە. خەتی بانیاس ڕۆژانە ٢٠٠٠٠٠بەرمیل لە کەرکووکەوە بە ناو خاکی سوریا دەگوازێتەوە. لە کۆی ٨٠ چاڵە نەوت لە عێراقدا تەنیا ١٧-ەیان نەوتیان لێ دەردەهێندرێ. چەند بیرە

نەوتێکی تازەش، وەکو چاڵە نەوتی تەق-تەق لە کوردستانی عێراق، لەوانەیە نەوتێکی زۆری تیا بێت. سەرباری ئەوەش، کوردستانی عێراق، ئاوێکی زۆرو زەبەندی هەیە: دیجلە، زێی گەورە، زێی بچووک، زێی سیروان، خابوور، خازر و دەیان روباری تری بچووک لە ناو خاکی کوردستاندا هەڵدەقوڵێن. بەنداوی دوکان هەم بۆ بەکارهێنانی ناوەخۆ و هەم بۆ ناردنە دەرەوە، کارەبا بەرهەم دێنێ (تا ئێستا ئەو برە کارەبایەی لە دوکان بەرهەم دێت، بەشی کوردستان خۆی ناکات چ جای ناردنە دەرەوە- وەرگێر). کوردستانی عێراق بە سەبەتەی خۆراکی وڵات دادەنرێ کە کێڵگە بەپیتە کشتوکاڵییەکانی گەنم، جۆ، برنج، تووتن، پەمۆ و میوەی لێ بە حاسڵات دێ. نزیکەی ٥٠٠٠ میل دووجا دارستانی شاخاوی لە باکووری عێراق هەیە، هەروا چەندین کانزای وەک ئاسن و ئاسن و تۆتیاش لە کوردستان هەیە.

سامان دابەشکردن:

یاسای کاتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە سەرچاوە سروشتییەکان مڵکی هەموو گەلی عێراقن. کوردستانی عێراق بەپێی ڕێژەی دانیشتوانی خۆی، بەشی خۆی لە سەرجەم داهاتی وزەی عێراق وەردەگرێ. دەکرێ کۆمیسیۆنێکی هاوبەش بۆ نەشونماو بوژانەوەی وزە لە نوێنەرێکی حکومەتی هەرێمی کوردستان و کاربەدەستێکی وەزارەتی نەوتی عێراقی پێک بێت تا لە وەبەرهێنان " الاستثمار"ی ئاییندەیی بکۆڵێتەوە لە بواری بوژانەوە و پەرەپێدانی وزە بۆ کوردستانی عێراق و بۆ وتوویژکردن سەبارەت بە ڕێککەوتننامەی بەرهەم دابەشکردن. داهات دابەشکردن دەبێ بەلایەنی کەمەوە یەکسان بێت لەگەڵ ئەو ڕێژەیەی ئێستای داهات دابەشکردن. سەبارەت بە مافە ئاوییەکانیش، ئەوا کوردستانی عێراق بۆی هەیە ئەو روبارانەی لە ناو خاکی خۆیدا هەڵدەقوڵان بۆ کارەبا بەرهەمهێنان و ئاودان بەکار بێنێت بەمەرجی ئەو بەکارهێنانە زەرەرو زیان بەو خەڵکانە نەگەیەنێ کە سوود لەو روبارانە دەبینن.

پەیوەندییە هەرێمایەتییەکان

تورکیا:

تورکیا پێی وایە فیدرالیزم ئێستگەیەکە لەسەر ئەو رێگایەی کوردستانی عێراق بەرەو سەربەخۆیی دەبات. هەروا ئەنقەرە لەوەش نیگەرانە کە خۆ-بەڕێوەبردن لە کوردستانی عێراقدا کوردەکانی تورکیا دەوروژێنێ و هان دەدا بۆ داوای مافی زیاتر، یان داوای "ترتیبات"ی هاوشێوەی فیدرالی لە تورکیا بکەن. دیارە پێوەندیی نێوان تورکیا و پارتی کە کۆنترۆڵی ناوچە سنوورییەکانی عێراق لەگەڵ تورکیادا دەکات، گرژ بووە. لە ناوچە شاخاوییەکاندا بە هەردوو دیوی سنووری عێراق- تورکیا، هەمیشە pkk کە ئەمریکا بە رێکخراوێکی تیرۆریستی دادەنێ، دزە دەکات. هێزەکانی تورکیا لە بنکەکانیان لە باکووری عێراقدا، لە شالاوێکی درێژخایەندان بۆ پاکتاوکردنی گەریلاکانی pkk.

لە چەند مانگی دوای شەڕی عێراق، هەواڵی وا هەبووە کە هێزە تایبەتییەکانی تورکیا، لە ئۆپەراسیۆنی ڤەشارتیدا، چەک و چۆلیان بۆ بەرەی تورکمانی عێراق ناردبێت و پلانیان بۆ غافڵکوژی پارێزگارە کوردەکەی کەرکوک دانابێ. دوا بەدوای چابوونەوەی پێوەندیی نێوان تورکیا- ئەمریکا لە دیاهییەکانی ساڵیب ٢٠٠٣دا، تورکیا هەوڵیداوە رایەڵکە و پێوەندیی بنیاتنەرانەتر لەگەڵ کورداندا دابمەزرێنێ. هەروا دامەزراوەی تورکیا (حکوومەت) تا دێ زێتر بە سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی لە عێراقدا سەرقاڵ و خەریکە. هەر لەم پێناوەشدا، تورکیا نەرمییەکی زۆری سەبارەت بە دامەزراندنی کوردستانی عێراقی فیدراڵ نواندووە. تەقینەوەکانی ئەستەمبولیش، مەترسییەکانی تیرۆریزمی ئیسلامیان خستە بەرباس و رۆژەڤەوە. ئەنقەرە، بەو پەڕی گرنگییەوە دەوری کوردان وەکو قەڵێ و مەکۆی عەلمانیەت لە عێراقدا بەرز دەنرخێنێ. ئومێدو هیوای تورکیا ئەوەیە ئەو رۆژە دابێ کە وتوویژ لەبارەی پالاوتنی تورکیا بۆ ناو EU دەست پێ بکرێ کە

دیسان ئەمەش کاریگەری بۆ سەر هەڵوێست و رێبازی تورکیا دەرهەق بە کوردان دەبێت.

تورکیا، بەرژەوەندییەکی لەمێژینەی هەیە بۆ گەیشتن بە کێڵگەو چاڵە نەوتە دەوڵەمەندەکانی هەولێر، موسڵ و کەرکوک. هەندێ دەستەو دایرەی تورکیا تەنانەت پێ لەسەر داوایەکی مێژوویی سەبارەت بە ویلایەتی موسڵ دادەگرن. ئەمڕۆ، تورکیا چالاکانە پەرە بە دەرفەت و هەڵە ئابوورییەکانی خۆی لە باکووری عێراق دەدات. نەوت لە کەرکووکەوە بە بۆری دەگوازرێتەوە تورکیا. زۆربەی ئوتومبێلە بارهەڵگرەکان لە دەروازەی خابوورەوە لە تورکیا ڕا دێنە ناو عێراقەوە. کۆمپانیا تورکییە گەورەکانی بیناسازی لە کوردستانی عێراقدا کار دەکەن. ئەنقەرە و یەکێتی رێککەوتنێکی رەسمییان بۆ پەرەپێدانی فڕۆکەخانەی سلێمانی مۆر کردووەو وتووێژیش لە ئارادایە بۆ "ترتیبات"ێکی هاوشێوە لە هەولێردا. کۆمپانیای نەوتی تورکیا، بە رێژەی ١٥٪ بەشی لە دەرهێنانی نەوت لە بیرە نەوتی تەق-تەق دا هەیە. ئەفەس، کە کۆمپانیایەکی هەرە گەورەی بیرەسازی و دڵۆپاندنە، پرۆژەیەکی بیرە و ئاو لە بوتڵکردن لە تەق تەق ساز دەکات.

بەهێزکردنی رایەڵکە و پێوەندیی ئابووری لەگەڵ تورکیادا:

لە راستیدا تورکیا بووە بە شەریکە بەشێکی ئابووری هەرە گرنگی کوردستان. بەپێی پرەنسیپەکانی بازاڕی ئازاد، کوردەکانی عێراق خۆشحاڵی خۆیان بە بازرگانی لەگەڵ ئەو دیوی سنووردا دەردەبڕن و جەختی تایبەتیش لەسەر هاوکاری لەگەڵ تورکیادا دەکەنەوە. دەکرێ ئەم هاریکارییە بەرەو پێشەوە بچێ لە رێگەی هەڵگرتنی هەندێ رێوشوێن لە بەردەم وەبەرهێنانی بیانی و مڵکایەتی، "اولویەت" دان بە بێزنس لەگەڵ تورکیاو کڕینی کالا و شمەکی تورکیایی. لەبەر تەسک و تروسکی دەروازەی خابووریش، تورکیا پێوەیە خاڵێکی نوێی پەڕینەوە بکاتەوە، پەرە بە خەتی گواستنەوەی بۆرسا- بەسرا بدات و رێبازگە "کۆریدۆر"ی باکوور- باشوور دابمەزرێنێ.

پتەوکردنی هاریکاری ئەمنی:

هەم تورکیا و هەم پێشمەرگە لە رابردوودا دژی pkk هەڵمەت و شاڵاویان بردووە. ب. هەرچەندە pkk خۆی هەڵوەشاندووەتەوەو پلانی خۆی بۆ بوون بە پارتێکی سیاسی راگەیاندووە، دامەزراوەی سیاسی و ئاسایشی تورکیا بە دۆزی کوردەوە خەریکە. کوردەکانی عێراق، بەڵێن بە شەرڤانەکانی پێشووی pkk دەدەن بۆ ئەوەی چەک دابنێن و واز لە چەکداری بهێنن. پارتی عەدالەت و پەرەپێدان AKP، بۆ درێژەدان بەو سەرکەوتنەی لە هەڵبژاردنە ناوچەییەکانی تورکیا لە ٢٨ی ئاداردا، وەدەستیهێنا، هەوڵ دەدا سوود لەو پشتگیرییە جەماوەرییە وەربگرێ لە رێگەی راگەیاندنی لێبوردن و بارهێنانەوەی شەرڤانەکانی پێشووی pkk لە سایەی پرۆسەیەکی چاوەدێریی نێودەوڵەتییانەی هاوبەند بە کۆمەک و باروبوی بیانی بۆ خوارووی رۆژهەڵاتی تورکیا. پێشنیاز بۆ دیاریکردنی ئەو رۆژەی کە دەست بە وتووێژ بکری، دەکرێ بەهۆی لێبوردنێکەوە بۆ جەنگاوەرەکانی پێشووی pkk پشت قایم ببێ.

خۆلادان لە رووبەرووبوونەوە:

بەرەو رووی یەکتربوونەوەی تورکیا و کوردەکانی عێراق، خزمەت بە بەرژەوەندی هیچ کام لایان ناکات. دەبێ کوردەکان هەوڵ و تەقەلایەکی زێدە پێویست بەخت بکەن کە رووبەرووبوونەوە لەگەڵ تورکیادا روونەدات. وێرای پێوەندیی نزیکی نێوان واشنتۆن و سەرانی کورد، لێ وێدەچێ ئەگەر شەڕ لە نێوان تورکیا و کورداندا رووبدا، واشنتۆن پشتی ئەنقەرە بگرێ. لەهەمانکاتدا، تورکیا باش دەزانێ، یەکپارچەیی خاکی وڵات، رێگەیەکی دوو ئاراستەیە، ژ بەر هەندێ تورکیا، خۆی لە تێهەڵقورتان لە کێشە ناوخۆییەکانی عێراق یان کۆسپ نانەوە لە رێگەی پەرەسەندنی دیموکراسی لە کوردستانی عێراقدا، دەپارێزێ.

ئێران:

ئێران بۆیە پشتگیری دیموکراسی لە عێراقدا دەکات تا شیعە عەرەبەکان بکارن کۆنترۆڵی پلەو پایەکانی حکومەتی ناوەندی بکەن. دیارە، جارێکی کە شیعەکان نایانەوێ خۆ بێبەشکردن لە دەسەڵات، دوبارە بکەنەوە، هەروەکو چۆن لە سەردەمی حوکمڕانی عوسمانلی و حوکمڕانیی بەریتانیا و سەردەمی حوکمڕانیی بەعس لێی بێبەش بوون. هەندی دەستەو دایرەی تاران چاک دەزانن ئەگەر شیعە لە عێراقدا رەها و زال و باڵادەست بێ، ئەوا ئەگەری کارەساتی لێکهەڵوەشانەوە و لێکترازانی عێراق دێتە گۆڕێ[٤٣]. ئیدی "کۆماری ئیسلامی ئێران، دەیەوی سیاسەتی هاوسۆزیی درێژخایەنی خۆی دەرهەق بە کوردە ستەملێکراوەکانی عێراق بپارێزێ"[٤٤]. هەروا تاران، بەپارێزەوە سەیری فیدراڵیزم لە عێراقدا دەکا کە رەنگە هانی کەمینە سوننە و غەیرە فارسەکانی ئێران بدا داواکارییەکان پەرەپێ بدەن. سەرباری (٥) ملیۆن کورد لە کوردستانی ئێراندا، چەند کەمینەیەکی تری وەک: عەرەب، ئازەر، تورکمان، بلوج، لوڕ، بەختیاری... لە ئێرانێ دا هەن.

سەردان و تەوافی شیعەکان و بازرگانی لە رێگەی سنوورەوە لە نێوان عێراق- ئێراندا گەرم و گوڕ بووە. لە نۆهەتەکاندا، ئوستانەکانی سەر سنوور، بەبێ گوێدان بەو ئابلووقەیەی UN بەسەر عێراقی دا سەپاندبوو، سوودیان لە چالاکی بازرگانی وەرگرت. ئەنساری ئیسلام، کە گرووپێکی تیرۆریست و پێوەندیی بە قاعیدەوە هەیە، بنکەو حەشارگەی لاپەڕ و رێچکە شاخاوییە سەختەکان بەکار دێنێ. هەرچەند لە کاتی شەڕی عێراقدا، ئەمریکا و پێشمەرگە پەلاماری ئەنساری ئیسلامیان داو چەکدارەکانی ئەنسار ئاودیوی سنوور بوون، لێ لە ئێرانێ خۆیان گرتەوەو کۆکردەوە. دوای تەقینەوەکانی ١ی شوباتی هەولێر، CPA چوار دەروازەی نێوان عێراق- ئێرانی داخست و داوای لە تاران کرد سنوورەکانی خۆی قایم بکات. ئەگەر عێراق ببێ بە دەوڵەتێکی فیدراڵ، تاران پێی

وایە ئەو شێوە فیدراڵیەتە بێت کە لەسەر بنەمای جیوگرافی و هەر ١٨ پارێزگاکە وەکو خۆی بێلێتەوە، دابمەزرێ.

ڕێزگرتنی ئێران لە وەرچەرخانی عێراق:

سەرکردە کوردەکان پێویستە پێوەندیی خۆیان لەگەڵ تاراندا بەکار بێنن و بۆیان روون بکەنەوە کە وەرچەرخانی عێراق بەرەو دیموکراسی، پرسێکی عێراقییەکان خۆیانە. لەکاتێکدا ئێران بەرژەوەندی رەوای لە عێراقدا هەیە، ئەوا بەرژەوەندە نیشتمانییەکانی ئێران بە رادیکال کردنی شیعەکانی عێراق، یان بە زەبروزەنگ و توندوتیژی نانەوەی زێتر، دابین ناکرێ. ئێران دەبێ دەسەڵاتی خۆی بۆ کارتێکردن و هێورکردنەوەی هەڵوێست و رێبازی سەرکردەکانی شیعەی عێراق، بە موقتەدا سەدریشەوە، بەکاربهێنێ و بۆ کۆنترۆڵکردنی سنوور لەگەڵ عێراقییەکاندا هاوکاری بکات.

سوریا:

دوای ئەوەی ساڵی ٢٠٠٠، بەشار ئەسەد هاتەسەر کار، بەسەدان زیندانیی سیاسی ئازادکردو دەرفەتی لەبەردەم کۆمەڵگەی مەدەنی کردەوە کە بەئاشکرا رەخنە لە حوکمڕانیی ئۆتۆکراتیی سوریا بگرن. بەهەرحاڵ، ئەم دەرفەت پێدانە، زۆر ی نەخایاند. بە رووخانی بەعس لە عێراقدا، سورییەکان داوای چاکسازییان کرد بە تایبەتی هەڵوەشاندنەوەی یاسای باری نائاسایی کە لە شۆرشی ١٩٦٣-ەوە کاری پێ دەکرێ. لە ٨ی مارسی ٢٠٠٤دا، پرۆتستۆکاران لە دەرەوەی پەرلەمانی نیشتمانی، لەگەڵ پۆلیسدا تێکگیران. گرتنی لەخۆوە (١٣) کەس لە پشتەوانانی مافەکانی مرۆڤ لە حەلەب، نارەزاییەکی بەربلاوی میللی لێ کەوتەوە.

لە نەوەدەکاندا، سوریا لە ئاکامی سەپاندنی ئابلوقە بەسەر عێراقدا، بوژایەوە. بەهۆی نەوتی خاوی عێراقەوە کە بە نرخێکی کەم دەستی دەکەوت و پاشان بەرهەمی ناوەخۆی بە

نرخی بازاڕ دەناردە دەرەوە، نزیکەی ٢ بلیـــۆن دۆلاری پێ بڕاوە. بەهۆی تانکەرو هێلی بانیاسەوە بە کەمتر لە ٥٠ ٪ی نرخی بازاڕ، نەوت بە سوریا دەدرا . هەروا کالآی چلۆنایەتی خراپی سـوریا بە عـێـراقـیـیـەکـان دەفـرۆشـرا. سـەرباری بەغـدا،.... لەم قـاچاخـچـێـتـیـیـە سوودمـەندبوون. لە کاتی شەڕی عێـراقدا، قسـەی وا دەکرا کە سـەرکردەکانی بەعس، وەکو عـودەی و قـوسـەی، لە سوریا بوون بە پەنابەر. کاربەدەستـانی پنتاگۆن گومـانـی ئەوەیان هەیە WMD (چەکی کۆکوژ) لە عێراق نەمابێ و لە سوریا شاردرابێتەوە.

کوردەکانی سوریا ، لە کۆی (١٧) ملیۆن کەس، نزیکەی دوو ملیۆنێک دەبن، بە پەرۆشەوە سەیری ئەودیوی سنوور دەکەن و هاوشێوەی مافی براکانیان لە کوردستانی عێراقدا، گەرەکە. لە ئادار‌دا، دوای تەواوبوونی یاری تۆپی پێ، کوردەکانی سوریا و پۆلیس پێکهەڵژان و (١٥) هاووڵاتی کورد لە هەردوو شاری قامشلۆ و عامودا نزیک سنووری عێراق- سوریا ، کوژران. چەند ڕۆژێک دواتر، شـەپۆلێکی تری توندوتیـژی ناوچە کـوردنشـینەکـانی گـرتەوە و پۆلیس ڕێپێوانێکی ئاشتـیانەی کوردەکانی بلاوە پێکرد کە بەبۆنەی سالیادی هەڵەبجە سازکرابوو. بەقـسـەی "پارتی یەکـێـتـیی کـورد"، دەسەڵاتدارانی سـوریا نزیکەی (١٠٠٠) کـوردیان وەکـو بەشـێـک لە هەڵمـەتێکی بەردەوام دژ بە کـەمـینەی کـورد، دەسـتـگـیـرکـردووە٤٥. لە وەلـێـمی پێشـێلکارییـەکانی مافی مرۆڤ، پشتـەوانی سوریا بۆ تیـرۆریزم و داگیـرکردنی لبنان، یاسای بەرپرسیارێتیی سوریا ، کە سزا بەسەر سوریادا دەسەپێنێ، سوریا گۆشەگیرتر دەکا.

مەرجی بازرگانی:

دەبێ بەگەڕکەوتنی بۆڕی هێلی بـانیـاس بە مـایەی خۆتێنەکردنی دیمەشق لە کـاروباری ناوخۆی عـێـراق و ریزگـرتـنی مـافـەکـانی مـرۆڤی کـورد لە سـوریا ، ببەسـترێتەوە. ئەگـەر ئەم مـەرجانـە هاتنەدی، ئەوا کـالآی سوریایی و کەلوپەلی ئیـسـتـهـلاکی جێگـەیەکی چاتریان لە بازرگـانی لەگەڵ عـێـراقـدا پێ بدرێ. هەروا چاکـسـازیی گـشـتـیش، باشـبوونی پێوەنـدییـە نێودەوڵەتییەکانی لێ دەکەوێتەوە.

هەنگاوەکانی دواتر ((چ بکری باشە))

دەبێ کوردەکانی عێراق بەوریاییەوە هەنگاو بنێن و ئامادەگیی سازش و تەوافووق و ڕێککەوتنیان تێدا بێت. کوردەکان بە نەرمنواندن ساغی دەکەنەوە کە داخوا تا چەند جیدینە وەکو بەشێکی عێراق بمێننەوە. بۆ ئەم مەبەستەش، دەبێ پارتی و یەکێتی جیاوازی و ناتەباییەکانیان چارەسەر بکەن و ڕاستەوخۆ دوای ئەو هەڵبژاردنەی کە بەسەرپەرشتی UN بۆ پەرلەمانی هەرێمی کوردستان لە کانوونی دووەمی ٢٠٠٥دا ساز دەکرێ، حکوومەتی یەکگرتووی هەرێمی کوردستان دابمەزرێنن. بۆچوونی کوردی لەبارەی فیدرالیزمەوە لەگەڵ غەیرە کوردە باکوورییەکاندا چارەسەر بکرێ و پاشان نەک وەکو ڕێککەوتننامەیەکی تەواو، بەڵکە وەکو کۆمەڵە ئایدیایەک، بخرێتە بەردەم عێراقییەکانی ترەوە.

تا ڕەزامەندی و "اجماع" لەبارەی فیدرالیزمەوە دروست ببێ، دەکرێ ئەم هەنگاوانە هەڵبێندرێتەوە:

هەنگاوی یەکەم: پارتی و یەکێتی هەر یەکەیان، کۆمەڵە پسپۆڕیکی قانوونی و دەستووری دەستنیشان بکەن.

هەنگاوی دووەم: ئەو پسپۆڕانەی پارتی و یەکێتی، وتوویژ لەسەر ڕاسپاردەکان بکەن و بە پلاتفۆرمێکی هاوبەش بگەن.

هەنگاوی سێیەم: ئەم پلاتفۆرمە بۆ وتوویژ لەسەرکردن، هەمووارکردن و بڕیار لەسەر دان، چ پێش هەڵبژاردنی ٣١ی کانوونی دووەم و چ دوای ئەوە، پێشکەش بە پەرلەمانی

کوردستان بکەن.

هەنگاوی چوارەم: ئەم ئایدیاو بیروڕایانە بخرێتە بەردەم لیژنەی دارشتنی دەستووریی حکوومەتی کاتی و لە رێگەی میدیاوە بۆ خاوەنڕایان و کۆمەڵگەی مەدەنی، پەخش و بڵاو بکرێتەوە.

دوای ئەوەی CPA لە ٣٠ی حوزەیراندا کاری خۆی تەواو دەکات و پێوەدەدرێ، ئەوا ئەمریکا دەبێ لە رێگەی UN-ەوە بۆ دانەوەی سەروەریی راستەقینە بە عێراقییەکان کار بکات. هەروا ئەمریکا، داوای بەستنی کۆنگرەیەکی باڵای نێودەوڵەتیش بکات کە لە ئەورووپادا ببەسترێ و تیایدا وتووێژ لەسەر بەنێودەوڵەتیکردنی بنیاتنانەوەو "ترتیبات"ی ئەمنی بکرێ. هەروا "گروپێکی تەماس"یش کە ئەندامە هەمیشەییەکانی ئەنجوومەنی ئاسایشی UN و دەوڵەتانی دەوروبەری تیا بێ، لەم کۆنگرەیە پێک بێت وەکو چوارچێوەیەک بۆ ئیدارەدانی هاریکاری لە ئایندەدا.

لەم پرۆسە حەساسە ئینتیقالیەدا، سازش و تەوافوق پێویستە بۆ دیاریکردنی "ترتیبات"ی دەسەڵات بە شێوەیەک کە ئاواتەکانی هەموو عێراقییەکانی تێدا بچەسپێ و یەکێتی خاکی عێراقیش بپارێزرێ. دەبێ عێراقییەکان، بەشێوەیەکی ئەوتۆ داخوازی و داواکارییەکانی خۆیان بخەنە روو کە ئەنجامێکی هاوسەنگ "متوازن"یان لێبکەوێتەوە. ئێستا ساتی حاسڵات هەڵگرتنی هەموو عێراقییەکانە، بەڵام تایبەت بۆ کوردەکانی عێراق، هەم خەتەر و هەم هەڵ و دەرفەتە.

پەراوێزەکان

١- یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە، مادده ٩ .

٢- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە فینلندای ساڵی ١٩٩١، یاسای ئۆتۆنۆمی ئالاند: حکومەتی ئالاند، خاوەنی دەسەڵاتە لەمەڕ هەموو ئەو کاروبارە ناوخۆیانەی دوورگەکان، کە تایبەت بە حکومەتی بە فینلندا نین. جامۆ و کشمیر (هیند): بڕوانە بەڵگەنامەی پێوەلکان: سیاسەتی دەرەوە و بەرگری و پەیوەندییەکان دەداتە حکوومەتی هیند و تێکڕای مەسەلەکانی تریش تایبەتن بە حکوومەتی جاموا و کشمیر. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە مایکرۆنیزیا، هەموو کاروبارەکان بەدەست حکوومەتی ناوچەیی مایکرۆنیزیاوەیە، جگە لە کاروباری دەرەوە کە ئەوژی ئەمریکا یارمەتی دەدات.

٣- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە دوورگەکانی ئالاند: دەسەڵاتی تەنفیزی دراوەتە دەست ئەنجوومەنی بەجێهێنان کە سەرۆک وەزیران سەرپەرشتی دەکات. هەرێمی باسک (ئیسپانیا): بڕوانە هەرێمی باسک، دەسەڵاتی جێبەجێکردن دراوەتە دەست سەرۆکی باسک. کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ئۆتۆنۆمی کەتەلۆنیای ئیسپانیا، ساڵی ١٩٧٩: دەسەڵاتی بەجێهێنان لە دەست سەرۆکی حکوومەتی کەتەلۆنیا و ئەنجوومەنی بەجێهێنان دایە. گرینلاند (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule) ی گرینلاندی دانیمارکی، ساڵی ١٩٧٩، بڕگە ١،٢،٣: دەسەڵاتی تەنفیزی دراوەتە دەست ئەنجوومەنی جێبەجێکردن کە سەرۆک وەزیران سەرۆکایەتی دەکات. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٧٩ی مایکرۆنیزیا، مادده ١٠، بڕگە ١: سەرۆکی مایکرۆنیزیا، سەرۆکی حکوومەتی مایکرونیزیایە. ناڤاجۆ Navajo (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە ناڤاجۆ، دەسەڵاتی بەجێگەیاندن لەدەست ئەنجوومەنێکی خێڵەکی ناڤاجۆیی دایەو سەرۆکێک سەرپەرشتی دەکا. پۆرتۆ ریکۆ Puerto Rico (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٥٢ی پۆرتۆ ریکۆ، مادده ٤، بڕگە (٢،٣): بەسەرۆکی بەشی تەنفیزی حکوومەتی پۆرتۆ ریکۆ دەوتری فەرمانڕەوا.

٤- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە دوورگەکانی ئالاند: ئەنجوومەنی تەنفیزی بەرپرسە لە گەڵاڵەکردنی

پرۆژەی یاساکان بۆ بەردەم دەسەڵاتی یاسادانان. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە مایکرۆنیزیا، دەسەڵاتی ڕاپەراندن، بەبێ دەخالەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، پرۆژەی یاساکان پێشکەش بە دەسەڵاتی یاسادانانی ناوچەیی دەکات. قۆقازیا (مۆلداڤیا): بڕوانە سیستەمی تایبەتی یاسای ساڵی ١٩٨٤ی مۆلداڤیا لەمەڕ قۆقازیا، ماددە٧، بڕگە ٢: مافی گەڵاڵەکردنی پرۆژەی یاساکان، بۆ ئەنجوومەنی یاسادانانی قۆقازیا، خراوەتە ئەستۆی ئەنجوومەنی تەنفیزییەوە.

٥- هەرێمی باسک (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٩ی هەرێمی باسک، ماددە ٢٥، بڕگە ٩: دەسەڵاتی یاسادانانی هەرێمەکە لە دەست پەرلەمانی باسک دایە. کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ئۆتۆنۆمی کەتەلۆنیای ئیسپانیا، ساڵی ١٩٧٩، ماددە٣٠، بڕگە١: دەسەڵاتی یاسادانان دراوەتە دەست پەرلەمانی کەتەلۆنیا. قۆقازیا (مۆلداڤیا): بڕوانە سیستەمی تایبەتی یاسای ساڵی ١٩٩٩ی حکوومەتی مۆلداڤیا لەمەڕ قۆقازیا، ماددە ٧: کۆمەڵەی نیشتمانی، ئەنجوومەنی یاسادانانی حکوومەتی قۆقازیایە. گرینلاند (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule) ی گرینلاندی دانیمارکی، ساڵی ١٩٧٩، بڕگە ٤: دەسەڵاتی یاسادانان دەبێت لە دەست ئەنجوومەنێکی یاسادانانی ٣١ ئەندامی بێت. جاموا و کشمیر (هیند): ئەنجوومەنی یاسادانانی تایبەت بەخۆیان هەیە. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵ ١٩٧٩ی مایکرۆنیزیا، ماددە ٩، بڕگە ١: ئەنجوومەنی یاسادانان، کۆنگرێسی مایکرۆنیزیایە. ئانتیلاسی هۆلەندی: پەرلەمانی ناوچەیی خۆی هەیە. پۆرتۆ ریکۆ Puerto Rico (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٥٢ی پۆرتر ریکۆ، ماددە٤، بڕگە (١،٢): ئەنجوومەنێکی یاسادانانی هەیە کە لە دوو ئەنجوومەن پێکهاتووە.

٦- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە فنلندای ساڵی ١٩٩١، یاسای ئۆتۆنۆمی ئالاند، بڕگە ١٣: ئەنجوومەنی یاسادانان دەبێ لەرێگەی دەنگدانی نهێنیەوە بێ و هەر هاووڵاتییەکی سەرووی ١٨ ساڵی دوورگەکانی ئالاند، مافی دەنگدانی هەیە. هەرێمی باسک (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٩ی هەرێمی باسک، ماددە ٢٥، بڕگە ١ و ماددە ٢٦ بڕگە ١: پەرلەمانی باسک ڕاستەوخۆ لەلایەن هاووڵاتیانی باسکەوە کە مافی دەنگدانیان هەیە هەڵدەبژێردرێ. دوورگەکانی کوک Cook (نیوزیلاند): بڕوانە دەستووری دوورگەکانی کوک، ماددە٣٩، بڕگە١: پەرلەمانی دوورگەکانی کوک دەبێ لەلایەن هاووڵاتیانی ئەم دوورگانەوە کە مافی دەنگدانیان هەیە هەڵبژێردرێ. قۆقازیا

(مۆلداڤیا): بڕوانە سیستەمی تایبەتی یاسای ساڵی ١٩٩٤ی مۆلداڤیا لە بارەی قۆقازیاوە، مادده ٨ بڕگە ١: هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی یاسادانان "کۆمەڵەی نیشتمانی" دەبێ لە لایەن ڕۆلەکانی گەلی قۆقازیاوە بێت کە مافی دەنگدانیان هەیە. گرینلاند (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule) گرینلاندی دانمارکی، ساڵی ١٩٧٩، بڕگە ٢(١): ئەنجوومەنی یاسادانانی ناوچەیی گرینلاند دەبێ ڕاستەوخۆ لە لایەن ئەو هاوولاتیانەی گرینلاندەوە هەڵبژێردرێ کە مافی دەنگدانیان هەیە. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): لێپرسراوەکانی حکوومەتی مایکرۆنیزیا بە دەنگدانی گشتی و لەلایەن ئەو هاوولاتیانەی مایکرۆنیزیاوە هەڵدەبژێرین کە مافی دەنگدانیان هەیە. ئەنتیلاسی هۆلەندی (هۆلەندا): ئەندامانی ئەنجوومەنی یاسادانانی ئەنتیلاس لە لایەن هاوولاتیانەوە کە مافی دەنگدانیان هەیە هەڵدەبژێردرێن. پۆرتۆ ریکۆ Puerto Rico (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٥٢ی پۆرتر ریکۆ، مادده ٤، بڕگە (١،٢): ئەنجوومەنی یاسادانانی پۆرتۆ ریکۆ دەبێ ڕاستەوخۆ لەلایەن ئەو هاوولاتیانەی کە مافی دەنگدانیان هەیە هەڵدەبژێردرێ.

٧- کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ئۆتۆنۆمی کەتەلۆنیای ئیسپانیا، ساڵی ١٩٩١، مادده ٣٠ بڕگە ١: پەرلەمانی کەتەلۆنیا بەپێی دەستووری ئیسپانیا و قانوونی ئۆتۆنۆمیی کەتەلۆنیا، پیادەی دەسەلاتی یاسادانان دەکات. قۆقازیا (مۆلداڤیا): بڕوانە سیستەمی تایبەتی یاسای ساڵی ١٩٩٤ی مۆلداڤیا لە بارەی قۆقازیاوە، مادده ١٢ بڕگە ٢: لە پێنج بواردا، کۆمەڵەی نیشتمانی دەتوانی یاسا دابنێ. گرینلاند (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule) گرینلاندی دانمارکی، ساڵی ١٩٧٩، بڕگەی ٤: ئەنجوومەنی یاسادانانی گرینلاند، دەسەلاتێکی یاسادانانی سەربەخۆی هەیە. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): ئەنجوومەنی نیشتمانی ناوچەیی، کۆنگرێسی مایکرۆنیزیا، دەسەلاتی یاسادانانی سەربەخۆ لە حکوومەتی ئەمریکای هەیە

٨- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە دوورگەکانی ئالاند: تێکڕای ئەو یاسایانەی حکوومەتی دوورگەکانی ئالاند دەریکردوون و لەسنووری ئەو دەسەلاتەی پێی دراوە تێپەڕیوون، ئەوا دەبێ لەلایەن سەرۆکی فنلنداوە کە مافی ڤیتۆی هەیە، مۆر و ڕاستەڕێ بکرێ.

٩- مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٧٩ی مایکرۆنیزیا، مادە ١١ بڕگە (١): دەبێ مایکرۆنیزیا، ئەنجوومەنی دادوەری تایبەت بەخۆی هەبێت.

١٠- هەرێمی باسک (ئیسپانیا): بڕوانە هەرێمی باسک، حکومەتی باسک داد جێبەجێ دەکات. دوورگەکانی کوک (نیوزیلاند): بڕوانە دوورگەکانی کوک: ئەم دوورگانە خۆیان داد جێبەجێ دەکەن. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بڕوانە مایکرۆنیزیا، دەسەڵاتی دادوەری لە قەبەڵ حکومەتی مایکرۆنیزیا خۆی کراوە. ناڤاجو (ویلایەتە یەکگرتووەکان): دادگا خێڵەکییەکان بەرپرسن لە داد جێبەجێکردن لە ناڤاجۆ.

١١- کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە کەتەلۆنیا، حکومەتی کەتەلۆنیا مافی دامەزراندنی هێزی پۆلیسی تایبەت بەخۆی هەیە. حکومەتی ئیسپانیا چاودێری سەربازگیری و مەشقپێکردنی ئەو هێزە دەکات و هێزەکانی ئاسایشی ئەسپانیاش بۆیان هەیە سەرانسەری ئیسپانیا بە کەتەلۆنیاشەوە، بپشکنن و وەدوای کێشەکان بکەون. گرینلاند (دانیمارک): هێزەکانی پۆلیس هەم لە دانیمارکی و هەم لە گرینلاندییەکان پێکدێ و بەرپرسیارێتیی رەسمیی پۆلیسایەتی خراوەتە ئەستۆی حکومەتی دانیمارکەوە.

١٢- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): نوێنەرایەتیان لە ئەنجوومەنی نۆردیکی هەیە. جەبەل تاریق (مەملەکەتی یەکگرتووی بەریتانیا): جەبەل تاریق ئەندامە لە کۆمەڵەی ئەورووپی EC و ئۆفیسێکی لە ئینتەرپول هەیە، بەڵام سەبارەت بە رێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی تر، ئەوا لە رێگەی شانشینی یەکگرتووی بەریتانیاوە نوێنەرایەتی دەکرێ.

١٣- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە یاسای ئۆتۆنۆمی، برگە ١٨ (١٧،١٩) و برگە ٢٧ (١٧): حکومەتی دوورگەکانی ئالاند دەسەڵاتی بەسەر بەربومە کشتوکاڵییەکانی رەنێوهێنان، باغ و دارستان، راوە ماسی، زەوی کشتوکاڵی، حەوزی ماسی هەیە. هەردوو حکومەتی دوورگەکانی ئالاندو حکومەتی فنلندا بە هاوبەش بە دوای کان و کانزاکاندا دەگەڕێن.

١٤- کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە دەستووری ئیسپانیا، مادده ١٣٣ برگە (١،٢): لەکاتێکدا حکومەتی ئیسپانیا لە ئەسڵدا دەسەڵاتی باج ستاندن هی ئەوە، هەرێمە ئۆتۆنۆمدارەکانیش وەک (کەتەلۆنیا) بەپێی دەستوور مافی باجستاندنیان بەشێوەیەکی دیاریکراو هەیە. جگە لەمەش یاسای ئۆرگانی "تمویل"کردنی کۆمەڵە ئۆتۆنۆمییەکان، میکانیزمگەلێکی بۆ قەوارە ئۆتۆنۆمییەکانی ئیسپانیا داناوە کە لەگەڵ حکومەتی ئیسپانیادا بۆ باجستاندن هەماهەنگی بکەن.

١٥- ئەم مۆدیلە ئەتیوبیا بۆ هەرێمی ئۆتۆنۆمیی ئەریتریا پیادەی کرد (دواتر ساڵی ١٩٩٤، ئەریتریا بووە

دەوڵەتێکی سەربەخۆ). ئەم سیستەمەش بەپێی بریاری کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان ساڵی ١٩٥٠ دامەزرا (بڕیاری ٣٩٠ أ-ی کۆمەڵەی گشتی).

١٦- دوورگەکانی فارۆ (دانیمارک): حکوومەتی فارۆ و حکوومەتی دانیمارک سەبارەت بە هێنان و هەناردنە دەرەوەی کاڵا دەسەڵاتی هاوبەشیان هەیە.

١٧- ئەنتیلاسی هۆلەندی (هۆلەندا): بڕوانە میساقی شانشینی ئەنتیلاسی هۆلەندی، مادده ٣ (ج-١): دەبێ حکوومەتی ئەنتیلاسی هۆلەندی لەگەڵ حکوومەتی هۆلەندا سەبارەت بە سیستەمی بانکی و ئالوگۆڕی پارەو دراوی بێگانە هاوکاری بکات.

١٨- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە دوورگەکانی ئالاند، مادده ١٨ برگە ٥: پارەی رەسمی دوورگەکانی ئالاند، مارک-ی فنلندییە، حکوومەتی فنلندا کۆنترۆڵی تەواوی بەسەر دراوی خۆی هەیە. هەرێمی باسک (ئیسپانیا): لە باسک، پارەی رەسمی، باستیای ئیسپانییە. هەروا بەپێی مادده ١٤٩، برگە ١١ی دەستووری ئیسپانیا، حکوومەتی ئیسپانیا لە سنووری وڵاتەکەیدا، کۆنترۆڵی پارەی خۆی دەکات. کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): پارەی رەسمی لە کەتەلۆنیا، باستیای ئیسپانییە. چیتا گۆنگ هیل تراکتس Chittagong Hill Tracts (بەنگلادیش): پارەی رەسمی تاکا-ی بەنگالییە. گرینلاند (دانیمارک): پارەی رەسمی کرۆن-ی دانیمارکیە و لە ژێر کۆنترۆڵی حکوومەتی دانیمارکە. ئیرلەندای باکوور (شانشینی یەکگرتووی بەریتانیا): پارەی رەسمی پاوەندی ئیستەرلینی بەریتانییە. پاوەندیش لە ژێر دەستی شانشینی یەکگرتووی بەریتانیایە. پۆرتۆ ریکۆ (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): پارەی رەسمی دۆلارە. خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): پارەی رەسمی لیرە-ی ئیتاڵییە.

١٩- خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): بڕوانە سیستەمی نوێی ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٢، مادده ٨ برگە ٢٣ و مادده ٩ برگەی ٥: خوارووی تیرۆل، دەسەڵاتی بەسەر کاروباری خۆیدا دەڕوا. دوورگەکانی فارۆ (دانیمارک): حکوومەتی دوورگەکانی فارۆ پرسەکانی کار بەڕێوە دەبات.

٢٠- چیتا گۆنگ هیل تراکتس Chittagong Hill Tracts (بەنگلادیش): ئەنجوومەنی خێڵەکی چیتاگۆنگ هیل تراکتس دەسەڵاتی دانان و دیاریکردنی کرێ و هەقدەستی هەیە و لەمبارەوە هاووڵاتییە خێڵەکییەکانی خۆی، ئەولەویەتیان هەیە.

٢١- چیتا گۆنگ هیل تراکتس Chittagong Hill Tracts (بەنگلادیش): ئەنجوومەنی ناوچەیی دەسەڵاتی بەسەر تێکرای بوارەکانی کولتووریی هەرێمی ئۆتۆنۆمیی چیتاگۆنگ هیل تراکتس هەیە.

ناڤاجۆ (ویلایەتە یەکگرتووەکان): بڕوانە نموونەی ئەنجوومەنی خێڵەکی ناڤاجو، دەسەڵاتی تەواوی بەسەر پرسە کولتورییەکانی گەلانی ناڤاجۆوە هەیە. پۆرتۆ ریکۆ (ئەمریکا): بڕوانە نموونەی پۆرتۆ ریکۆ کە کۆنترۆڵی بەسەر هەموو مەسەلە کولتوورییەکاندا هەس. ئەنتێلاسی هۆڵەندی (هۆڵەندا): هەر یەک لە دوورگەکان کاروباری کولتووری بە دەستە خۆیەتی

٢٢- لاتڤیا: بڕوانە یاسای ساڵی ١٩٩١ی لاتڤیا لەمەڕ گەشەسەندنی بی قەیدو شەرت و مافی ئۆتۆنۆمی کولتووریی بۆ گروپە نەتەوەیی و ئیتنییەکانی لاتڤیا. دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە یاسای فنلندا لەمەڕ ئۆتۆنۆمی ئالاند، مادده ١٨ بڕگە ٤: حکوومەتی دوورگەکانی ئالاند، لێپرساوێتیی هەموو ئەو پرس و مەسەلانەی بەئەستۆوەیە کە پەیوەندییان بە پرسە کولتوورییەکانەوە هەیە. کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): بڕوانە سیستەمی ساڵی ١٩٨٠ی ئۆتۆنۆمیی کەتەلۆنیای ئیسپانی، مادده ٩ بڕگە٢٤: تێکڕای کاروباری رۆشنبیری خراوەتە ژێر دەسەڵاتی حکوومەتی کەتەلۆنیاوە. دوورگەکانی فارۆ (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule)ی ساڵی ١٩٨٤ی دانمارکی: حکوومەتی فارۆ دەسەڵاتی بەسەر هەموو کاروبارە رۆشنبیرییەکانەوە هەیە. قۆقازیا (مۆلداڤیا): بڕوانە سیستەمی یاسای بنەڕەتی قۆقازیا، ساڵی ١٩٨٤، مادده ١٧ بڕگە ١: دەسەڵاتی کۆنترۆڵکردنی تەواوی یاساو پلاتفۆرم و لایحەکانی رێکخستنی کولتووری، دراوەتە دەست حکوومەتی قۆقازیا و کۆمەڵە نیشتمانییەکەیەوە. گرینلاند (دانیمارک): بڕوانە یاسای (Home Rule)ی گرینلاند: دەسەڵاتی کاروباری رۆشنبیریی قەوارەی ئۆتۆنۆمی بە حکوومەتی خۆجێیی گرینلاند دەدا. نوناڤۆت (کەنەدا): بڕوانە دەستووری ساڵی ١٨٦٧ ی کەنەدا، مادده ٩١ بڕگە ١٠ و مادده ٩١ بڕگە ١٣: نۆڤانۆت مافی بوژانەوەی کولتووری خۆی هەیە. فەلەستین (ئیسرائیل): بڕوانە پەیمانی ساڵی ١٩٩٥ی نێوان فەلەستینییەکان و ئیسرائیل لەمەڕ کەناری رۆژئاوا و کەرتی غەززە، پاشکۆی ٣، ئەپێندێکس ١، مادده ٣٢: دەسەڵاتی فەلەستینی، دەسەڵاتی بەسەر کاروباری کولتووری و ئاییینی لە فەلەستین دا هەیە. خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): نیزامی بنەڕەتیی ئۆتۆنۆمی، ساڵی ١٩٧٢: حکوومەتی خوارووی تیرۆل، کۆنترۆڵی تەواوی بەسەر کاروبارە کولتوورییەکاندا هەیە.

٢٣- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە یاسای ساڵی ١٩٩١ی ئۆتۆنۆمی ئالاند، بڕگە ١٨ (١٤): لێپرساوێتیی پەروەردەو خوێندن بە ئەستۆی حکوومەتی دوورگەکانی ئالاندەوەیە. کەتەلۆنیا (ئیسپانیا): سەیری یاسای ساڵی ١٩٨٠ی ئیسپانیا لەمەڕ ئۆتۆنۆمی بکە، مادده ٩ (١٤):

دەسەڵاتی ڕێکخستنی پەروەردەو فێرکردن بە کەتەلۆنیا دراوە. گرینلاند (دانیمارک): گرینلاندییەکان خۆیان کاروباری پەروەردەو خوێندن بەڕێوەدەبەن بەهۆی بەڕێوەبەری پەروەردەو خوێندن لە گرینلاند. مایکرۆنیزیا (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا): بەپێی دەستووری ویلایەتە فیدراڵییەکانی مایکرونیزیا، مادده ٩ برگە٢: حکوومەتی مایکرۆنیزیا دەسەڵاتی تەواوی بە پەرەپێدانی پەروەردەو خوێندن هەیە. ئەنتیلاسی هۆلەندی (هۆلەندا): ئەنجوومەنی وەزیرانی حکوومەتی ئەنتیلاسی هۆلەندی کاروباری پەروەردەو خوێندن و فێربوون ڕێکدەخات. ئیرلەندای باکوور (شانشینیی یەکگرتووی بەریتانیا): پەروەردەو خوێندن لەلایەن پەرلەمانی ئیرلەندای باکوورەوە بەڕێوەدەبردرێ. فەلەستین (ئیسرائیل): سەیری ڕێککەوتننامەی کاتی ساڵی ١٩٩٥ی فەلەستینییەکان- ئیسرائیل لەبارەی کەناری رۆژئاوا و کەرتی غەززە، پاشکۆی ٣، مادده ٩: کاروباری پەروەردەو خوێندن و فێربوون دراوەتە دەست دەسەڵاتی فەلەستینی. پۆرتۆ ریکۆ (ئەمریکا): پۆرتۆ ریکۆ دەسەڵاتی بەسەر پەروەردەو خوێندندا هەیە.

٢٤- خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): بە شێوەیەکی یاسایی کۆنترۆڵی بەسەر بیناکردنی قوتابخاناندا هەیە.

٢٥- ئیستۆنیا: بڕوانە دەستووری ساڵی ١٩٢٠ی ئیستونیا، بڕگەی ٢: گەرەنتی بە کەمینەکان دەدا کە مافی ڕێکخستن، بەڕێوبردن و سەرپەرشتیکردنی قوتابخانە گشتی و تایبەتییەکان پێڕەو بکەن،

٢٦- هەرێمی باسک (ئیسپانیا): لەم هەرێمەدا، زمانی ناوچەیی Euskera و Castiliaی ئیسپانی زمانی ڕەسمین. قۆقازیا (مۆلداڤیا): زمانی مۆلداڤی، رووسی و قۆقازی زمانی ڕەسمین. لە گرینلاند (دانیمارک): هەردوو زمانی دانیمارکی و گرینلاندی زمانی ڕەسمین. لە مایکرۆنیزیا (ئەمریکا): وێڕای زمانی ئینگلیزی، زمانە ناوچەییەکانیش زمانی ڕەسمین وەک: Pohnpeian, Yapese, Kos-rean, Kappingi, Ulithian, Woloan, Wolian, Nukuoran. Ttukses, . لە پۆرتۆ ریکۆ (ئەمریکا): هەردوو زمانی ئینگلیزی و ئیسپانی زمانی ڕەسمین. لە تەتەرستان (رووسیای فیدراڵی): بەپێی دەستووری تەتەرستان، مادده ٤٩، هەردوو زمانی رووسی و زمانی تەتەری زمانی ڕەسمین لە تەتەرستاندا.

٢٧- خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): بەپێی مادده٢٨ برگە ٢ی سیستەمی بنەڕەتی ئۆتۆنۆمی نوێی ساڵی ١٩٧٢: لە قوتابخانەکاندا، بە زمانی ئەڵمانی و ئیتاڵی و لادین و زمانە سەرەکییەکانی تر دەخوێندرێ.

٢٨- خوارووی تیرۆل (ئیتاڵیا): دەبێ مامۆستایان لە هەموو ئەو قوتابخانانەی بە زمانەکانی (ئەڵمانی، ئیتاڵی و لادین) دەرس دەخوێندری، شارەزا بن. لە قوتابخانە تایبەتییەکانیشدا پێویستە دەرس بە زمانی دایک بخوێندرێ.

٢٩- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): بڕوانە قانوونی ئۆتۆنۆمی ئالاند، بڕگە ٤٢: دەبێ تێکڕای کارمەندە ڕەسمییەکانی ئەم دوورگانە زمانی سویدی بزانن.

٣٠- دوورگەکانی فارۆ (دانیمارک): دەکرێ هەردوو زمانی فارۆ و دانیمارکی بۆ کاروباری ڕەسمی بەکار بێت. پۆرتۆ ریکۆ (ئەمریکا): هەم زمانی ئینگلیزی و هەم زمانی ئیسپانی لە کاروباری حکوومەتی ناوچەییدا بەکار دێن. تەتەرستان (روسیای فیدراڵی): دەستووری تەتەرستان، مادده ٦٢، نوێنەرە ناوچەییەکان بۆیان هەیە زمانی زۆرینەی دانیشتوانی ئەم هەرێمە بەکار بێنن.

٣١- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): قانوونی گەرەنتیی ئالاندی فنلندیی، بڕگە٣٦، ٣٨، ٣٩: دەبێ زمانی سویدی لە پێوەندیی نێوان ئۆرگانەکانی دەوڵەت کە مامەڵە لەگەڵ دوورگەکانی ئالاندا دەکەن، بەکار بێت بەو پێوەندیانەشەوە کە لە دەرەوەی دوورگەکانی ئالاندەوە دەکرێن، ئەوانەش کە زمانی سویدی نازانن، بۆیان هەیە زمانی فنلندی لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتدا بەکار بهێنن.

٣٢- دوورگەکانی ئالاند (فنلندا): قانوونی فنلندی سەبارەت بە ئۆتۆنۆمیی ئالاند، بڕگە ١٨ (٣): دوورگەکانی ئالاند دەسەڵاتی قانوونی سەبارەت بە ئاڵا و جلوبەرگی سوپایی خۆیان هەیە. لە گرینلاند (دانیمارک): بەپێی مادده ١٢ی قانوونی (Home Rule)ی ساڵی ١٩٤٨: دەتوانی ئاڵای تایبەت بەخۆی هەبێ. لە جاموا و کشمیری (هیند)یش، ئاڵای تایبەت بەخۆیان هەیە و مایکرۆنیزیای ئەمریکاش هەروا و بەهەمان شێوە پۆرتۆ ریکۆ و کیوبیک و تەتەرستان-یش.

٣٣- هەر یەک لە پۆرتۆریکۆ (ئەمریکا)، کیوبیک (کەنەدا)و تەتەرستان (روسیای فیدراڵی) مۆری تایبەت بەخۆی هەیە.

35- US Committee on Refugess, World Refugee Survey 2002 Country Report (Iraq). available online at: http:/www. refurees.org/world/countrypt/mideast/2002/ Iraq.cfm.

35- Jeffrty Fieishman, Iraq Melting Pol Nears Boiling Point: in Oil-ruch Kirkuk, Kurds, Arabs and Turkmen’s compete for a place in the order, Los Angeles Times,

Jan. 26. 2004. Part A, and page. 1.

٣٦- یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە، ماددە٤.

٣٧- سەیرکە: وا هزر دەکرێ کە عێراق بۆ (٥) یەکە دابەش بکرێ: ١- کوردستانی عێراق ٢- جەزیرە کە سێگۆشەی سوننەو بیابانی رۆژئاوا دەگرێتەوە ٣- کوفە کە نەجەف و کەربەلا دەگرێتەوە ٤- بەسرا ٥- بەغدا و دەوروبەری.

٣٨- ناڤارا لە هەرێمی باسک لە ئیسپانیا، نموونەیەکی هەیئەیەکی هەرێمایەتییە لەناو چوارچێوەی یەکەیەکی فیدراڵیدا کە ئیدارەکەی لە ویلایەتی هەیئەتە فیدراڵییەکە سەربەخۆیە. شاری برکۆ Brcko لە بۆسنیاو هەرسک نە بە فیدراسیۆنی بۆسنیاو هەرسکەوە لکێندراوەو نە کۆماری سربسکا بەپێی رێککەوتننامەی ٢١ی نۆڤامبەری ١٩٩٥ی دایتۆن. کۆمیسیۆنێکی ناوبژیوانی وەکو حەکەم بۆ ساغکردنەوەی باری شاری برکۆ دامەزراوە.

٣٩- ماددە ٢٧ی بەڵێننامەی نێودەوڵەتیی مافە مەدەنی و سیاسییەکان (١٩٦٦).

40- ILO 169, Article 8.

41- ILO 169, Article 8 (2).

٤٢- دیمانە لەگەڵ کەسێکی نادیار "سەرچاوەیەکی نەزانراو"، ٢٦ی ئاداری ٢٠٠٤.

43- Mojabah Maghssoudi, The Iraq Kurdistan: It’s present and future, Iran Revew: Special Issue on Iraq, 2003, p. 84.

44- Turkish Daily News, Kurdish Parties accuse Syria of Mass Arrests, April 12. 2004.